

TANULMÁNYOK

KISS JÓZSEF

NEHÉZ IDŐK A PESTI INVALIDUS HÁZBAN AZ 1730-AS ÉVEKBEN

Amikor *Anton Höller* bécsi egyetemi tanár, a császári-királyi udvar történetírója 1733-ban rövid ismertetést adott közre a Pesti Invalidus Házzól¹, az eredeti terv szerinti építmény még harmadában sem készült el, mégis úgy írt róla, mintha a terv már megvalósult volna. Minthogy az építkezést sohasem látta, csupán *Anton Erhard Martinelli* nagyszerű tervét ismerte rézmetszetről, úgy vélte, hogy ez a hatalmas, háromemeletes, gyönyörű barokk főhomlokzattal rendelkező palota nagyságban és befogadóképességben fölülmúlja a párizsi Invalidus Házat is. Ennek a császári-királyi felség dicsőítésével ötvözött túlzásnak az ellentmondásaira néhány év múlva már *Bél Mátyás* is rámutatott, amikor — értesülve az udvari Haditanácstól függő bécsi udvari Commissionak az építkezési költségek visszafogására irányuló gyakorlatáról — azt írta, hogy a Pesti Invalidus Ház csak akkor lehetne méltó versenytársa a világhírű párizsi Invalidus Háznak, ha ez egyszer a terv szerint valóban felépülhetne.²

Ismeretes, hogy az építkezés 1741-ben — éppen a beruházási költségek beszüntetése miatt — valóban félben maradt, a továbbfejlesztés lehetetlenné vált. Előző tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy a *Széchenyi György* esztergomi érsek által alapított Pesti Invalidus Ház, a jótékony és „kegyes alapítvány” teljes megvalósítására, további beruházásaira vonatkozó elvárások és remények megtorpantak a folyamatosan tartó háborúk realitásainak sorompóinál.³

A még építkezés alatt álló intézmény történetéből jelen tanulmányunkban az 1730-as éveknek csak az egészségüggyel összefüggő eseményeit érintjük, azokat a mozzanatokat, amikor az építkezési igények, az egészségügyi szükségletek és az ezek megvalósítása közötti ellentétek leginkább felhalmozódtak. Ezen ellentétek miatt a fokozatosan növekvő személyi állomány számára csak nehezen vált elviselhetővé a Pesti Invalidus Házban remélt élet, nehézségekbe ütközött az egészségügyi gondozás és ellátás is. Ezekben az években feltűnően sokan megszöktek az intézményből, az átlagosnál többen szorultak fekvő betegként orvosi kezelésre, és — bár az országos pestisjárvány az intézményben nem szedte áldozatait — a szigorú vesztégzár ellenére is többen súlyos betegségbe estek s kiváló orvosi ellátás mellett sem maradtak életben. Helyettük azonban a táborokból — mint kiapadhatatlan forrásokból — szakadatlanul érkeztek az újabb sebesültek és rokkantak.

Több szempontból ilyen nehéz esztendőnek bizonyult már az 1733-as év is, amikor a személyi állomány létszáma az ezer főt is meghaladta, s ez az állomány már öt szá-

¹ *Antonius Höller*: *Augusta Carolinae virtutis Monumenta* 3., Aedificia á Carolo VI. Imp. Max. PP per orbem Austriacum publico bono posita Viennae, 1728. Wien, 1733.

² *Beél Mátyás*: *Notitia Hungariae Novae*... III. 107. 1737. „...ubi consummata moles fuerit”.

³ *Kiss József*: *Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720—1730-as években. Hadtörténelmi Közlemények, XXXIV. évf. Budapest, 1987. 2. sz. 269. o.*

zadba volt beosztva. A hozzátartozó feleségek és a kiskorú gyermekek száma is meghaladta a kétszáz főt.⁴ A hadbiztosi jelentés szerint a szükséges kenyérfejadag biztosítása nehézségekbe ütközött, mert az előző évi 279 621 kenyérporcióval szemben 400 000 porcióra lett volna szükség. Ezt a mennyiséget a budai Főhadbiztosság élelmezési raktára nem tudta biztosítani, csupán 6000 mázsa liszt és 9000 pozsonyi köből kenyérgabona kiutalását vállalta.⁵ Nem volt az intézmény birtokában sem malom, sem kenyérsütőde, ezért a többszörös átrakodás és a szállítás költségei váratlanul megnövekedtek. Nem volt az intézménynek saját szállítóeszköze, igavonója és kocsi-ja sem.

A létszámnövekedéssel párhuzamosan egyre sürgetőbbé vált a személyi állomány magas színvonalú orvosi ellátásának és a város részére is példamutató egészségügyi feltételeinek a biztosítása. Pest szabad királyi város ilyen vonatkozásban nem járt elől jó példával. Az egészségügyi kultúra fejlődését hátráltatta az a sajnálatos körülmény, hogy a városnak nem volt a szennyvíz elvezetésére szolgáló csatornahálózata. Továbbá „a pesti utcák valóságos személtlerakódó helyek voltak. A hulladékokat a Hatvani Kapu előtt (a mai Kossuth Lajos utca és a Tanács körút sarka, K. J.) halmozták fel, s csak 1731-ben — a városi tanács rendeletére — sikerült azokat eltávolítani onnan. Csatornázásnak és vízvezetéknek nyoma sem volt”.⁶ A város népességszáma az 1730-as évek elején alig haladta meg a 6—7000 főt, az 1735—37 közötti években 6900—8600 főnyire tehető.⁷ Ugyanezen időben Buda szabad királyi város kb. 17—18 000 főnyi lakossággal rendelkezett s közművesítés terén is fejlettebb volt.⁸

Hasonló különbség található a két város egészségügyi ellátását és a működő kórházak számát illetően is. Amíg Budán 6 kórház is volt: Katonakórház a Fő utcában, a Raitherstadt a budai Országhut mentén — a mai Mártírok útja és a Marcibányi tér között —, a tabáni Lazarethum a Gellért-hegy alatti Dunasoron, a Városi Kórház a Szegényház utcában, a Jezsuita Kórház a Gellérthegy alján és a Szent Miklós Kórház a Várban), addig Pesten csak a Kerepesi úti Járványkórház, amely 1710-ben létesült, azután a mai Rókus Kórház elődje, a Bürger Spital (Stadt-Spithal), amely már a XVII. században is működött, s végül a Pesti Invalidus Ház kórházi osztálya, amely 1729 szeptemberében kezdte meg működését.⁹ Ez utóbbi a szervezeti szabályzat szerint csak az intézménybe beutalt rokkant és sebesült katonák és hozzátartozóik orvosi-egészségügyi ellátását biztosíthatta. Minthogy azonban az építkezésen a város iparos, kézműves és napszámos munkavállalói is dolgoztak — nem csak a Bécsből szerződtetett iparosok —, ezeknek esetleges orvosi ellátását és kezelését is vállalnia kellett, s 1733-ban az Irgalmas Rend által az intézményben létrehozott patikában a városi lakosság is vásárolhatott gyógyszerrel orvosi rendelvényre, kórházi elhelyezést azonban ott nem kaphatott.¹⁰

A kezdeti években az orvosi teendőket Dr. Lorenz Stocker kiváló orvosdoktor, a budai Főhadbiztosság orvosa látta el, a beteggondozást pedig a közvetlen szomszédságban lévő Szervita Rend — Ordo Servorum Beatæ Virginis Mariæ — atyái végez-

4 Kriegsarchiv. Wien, Protocollum Expeditionum, Invaliden-Amt (a továbbiakban : KA Inv.) 1733. Nr 128. f. 42—50. 1733. április 17.

5 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 14—15.die Müller übernehmen die Frucht an dem Gestande der Donau, und liefern das Mehl wieder dahin. ...”

6 *Magyar-Kossa Gyula*: Magyar orvosi emlékek. Írtekezések a magyar orvostörténelem köréből. Budapest, I—IV. kötet: 1929, 1931 és 1940. (A továbbiakban : MOE) IV. 84. o.

7 *Fallenbach Zoltán*: Adatok Pest város XVIII. századi népességének fejlődéséhez. *Történeti Statisztikai Közlemények*, Bp., 1958. 1—2. sz. 69—70. o. Pest az 1730-as években 11 nádori porta után fizetett állami vagy hadiadót, ugyanakkor Buda 29 nádori porta után. Nádori portánként 113,9 dicegységet számítottak, s a lakosság dicánként 4 rajnai Ft-ot fizetett, így Pest 5010 r. Ft-ot, Buda pedig 13 209 r. Ft-ot fizetett évente. Vö. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Protocollum Kunszentmiklós. 1. o.

8 *Kosáry Domokos* (szerk.): Budapest története a török kifűzésétől a márciusi forradalomig. Bp., 1975. 127. o.

9 *Engländerné Brüll Klára*: Orvosok és kórházak Pest-Budán. Bp., 1930. 58. o. Itt is ki kell emelnünk, hogy a Pesti Invalidus Ház mint intézmény nem volt kórház, csupán kórházi részlege is volt, ahol a személyi állománynak csak mintegy 4—5%-a szorult fekvőbetegként orvosi kezelésre.

10 KA Inv. 1731. Nr 410. f. 2r-v. Über die Einrichtung des Invaliden Hauses zu Pest ertheilten Resolution. Továbbá: KA Inv. 1733. Nr 128. f. 49. Specification.

ték. Így a beteggondozás és az orvosi felügyelet sokkal magasabb szintűnek látszott, mint amit a sokszor ideiglenes tábori kórházak és sebkötöző helyek, vagy a gyengén felszerelt városi kórházak nyújtani tudtak. Az orvos és a betegápoló atyák mellé 1731-ben az invalidus állományból beosztották *Johann Hunneus* tábori sebkötöző felcseret.¹¹ Feladataikat még az állandó építkezés zavaró körülményei közepette is kiválóan ellátták. Az állományi létszám viszonylag gyors növekedése miatt azonban már 1732-ben szükség volt még egy orvos alkalmazására. Tárgyalások kezdődtek Dr. *Franciscus de Marco* városi orvossal, hogy vállaljon kötelezettséget a Pesti Invalidus Házban az orvosi teendők ellátására, megosztva a munkaidőt Dr. *Lorenz Stocker* budai orvossal. Dr. *Marco* ezt csak abban az esetben vállalta el, ha erre a bécsi udvari Commissiotól biztos határozatot és kinevezést kap.¹² Erre azonban még várni kellett.

Fokozta a nehézségeket az is, hogy a Pesti Invalidus Háznak sokáig nem volt önálló házi gyógyszer-tára. Az orvos által felírt gyógyszereket a budai Főhadbiztosság főkapitányától térítés ellenében vehette át az intézmény algyógyász, Fr. *Rudolfus Erban*. Őt azonban 1732. április 27-én az udvari Commissio elnöksége Belgrádba, a császári tábori kórházhoz helyezte át. Ugyanakkor engedélyezte, hogy Prágából Fr. *Pantaleon Wancke* gyógyszerész nyerjen alkalmazást a Pesti Invalidus Házban hamarosan berendezésre kerülő önálló gyógyszer-tárban.¹³ Ezt a gyógyszer-tárat azonban ez évben még szintén nem tudták létrehozni. Ennek két fő oka is volt: az építkezés gyorsabb ütemű előrehaladásához az udvari Commissio késedelmesen utalta ki a szükséges beruházási összeget; másrészt az 1732. április 27-én a Bécsben megkötött szerződés értelmében az Irgalmas Rend részére nem tudták biztosítani a beköltözés és az elhelyezés feltételeit. Erre még egy évet kellett várakozni, ezért átmenetileg — főként a kemény tél folyamán — akadozott a gyógyszerellátás is, és emiatt a beköltözni még nem tudó, de a szerződés által már kötelezett irgalmas rendi vicarius nem győzött elég panaszt emelni.¹⁴

*Az Irgalmas Rend alkalmazása*¹⁵

Ez a betegápoló egyházi rend jelentős történeti hagyományokkal rendelkezett Magyarországon is.¹⁶ Első alapvetően fontos kórházát Stanislas Lubomirski herceg, lengyel koronamarsall alapította meg 1650-ben Szepesváralján.¹⁷ Egyik gyógyszer-tárát *Szelepcsényi György* esztergomi érsek létesítette 1672-ben Pozsonyban.¹⁸ A kor legnagyobb magyar mecénása, *Széchenyi György* esztergomi érsek az 1690-es években meglepően nagy összeggel járult hozzá működésükhöz: „Minthogy pedig Fratres Misericordiae sok külön-különféle betegekkel nagy irgalmasságot cselekszenek, személyválogatás nélkül befogadják, gyógyítják, orvosolják, gondjukat viselik; húszezer Forintokkal megsegítette őket”.¹⁹ A pozsonyi országgyűlés az 1723:II. 96. tc. szerint — hg. *Keresztély Ágost* esztergomi hercegprímás buzgó ajánlása mellett — megszavazta az Irgalmas Rend honosítását (indigenatus) is.²⁰ Pozsonyban 1728. március 6-án kapták meg a magyar királyi Helytartótanács rendeletét, hogy gyógy-

11 Uo. Nr 500. f. 6. Instruktion. *Hunneus* strázsamesteri fizetéssel alkalmazták, a hadbiztossági séma szerint: napi 9 kr zsold, 2 fejadag kenyér, 1 lat só, teljes elszállásolás, fűtés, világítás és ruházat vörös színű posztóból.

12 Uo. Nr 426. f. 1r-v. Dr. *Marco* csak 1732 szeptemberében kezdte meg működését a Pesti Invalidus Házban.

13 KA Inv. 1732. Nr 120. f. 2—17. Zu Vernehmén einen förmlichen Contract. Beschehen Wienn, den 27. April 1732.

14 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 1—7. Abwendungen von 9-ten bis 15-ten April. — Összesen mintegy 29 levél.

15 Az Irgalmas Rend teljes neve: Ordo Fratrum Misericordiae Sancti Joannis. Der Geistliche Orden derer Barmherzigen Brüder Deutscher Provinz. Tartományi előjárója R. Pater *Vito Thönnemann* O. S. J. volt.

16 *Franz Xaver Linzbauer*: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus II. Budae, 1852. 617—623. o. *Linzbauer* professzor a magyar királyi Egyetem Orvosi Karának rendes tagja volt, művei sokáig a hazai orvostudomány alapvető kútfői voltak. 1837. november 24-én választották meg a Jász Kerület főorvosává (Ordinarius Phisicus) — *József főherceg nádor* (1776—1847., 1796—1847-ig nádor, a Jászkun Kerület nádori főkapitánya és főbírája) javaslatára. *Linzbauer*: i. m. I. k. Bev. 2. o.

17 *Magyary-Kossa Gyula*: MOE III. k. Magyar orvostörténeti adattár. Bp., 1931. 369—370. o.

18 Uo. 406. o.

19 *Andreas Matusek*: Arbor tangens coelum... Nagyszombat, 1695. 81. o.

20 Corpus Juris Hungarici. Bp., 1900. 641. o.

szerkészítményeiket mindenhol — tehát a tábori kórházakban és a városi polgári gyógytárakban — szabadon árusíthassák, szükség van azonban ezeknek a gyógyszereknek a szokásos hatósági orvosi ellenőrzésére.²¹ Ez a rendelet annak az elismerését is jelentette, hogy az irgalmasrendiek között jól felkészült gyógyszerkészítők is voltak.

Az irgalmasrendi atyák már 1732 elején megjelentek a Pesti Invalidus Házban. Ugyanis egy magát egyelőre megnevezni nem akaró, nagylelkű jótevő 6000 r. Ft alapítványi összeget helyezett el az invalidusok főhatóságánál, a bécsi udvari Commissionál, hogy ennek évi 300 r. Ft-ra menő kamataiból két irgalmasrendi papot vegyenek fel a Pesti Invalidus Házba, s ott életük végéig bennlakást és teljes ellátást kapjanak. Ennek ellenében legyenek kötelezve arra, hogy az intézmény személyi állománya részére a lelkészi teendőket lássák el és vegyenek részt a rászoruló betegek gondozásában is. Ennek a jótékonysági alapítványnak az alapján 1732. április 27-én az udvari Commissio elnöksége és az Irgalmas Rend német tartományi elöljárósága — Provinzial des Geistlichen Ordens derer Barmherzigen Brüder Deutschen Provinz — között létre jött a szerződés, hogy az udvari Commissio az Irgalmas Rend két felszentelt papját az alapítványi összeg és annak évi 300 r. Ft kamatai fejében örök időkre elhelyezi az intézményben, számukra megfelelő lakást és teljes ellátást biztosít azzal a kikötéssel, hogy nyomós okok esetében a régiek helyett legyen szabad új papokat elhelyezni, tehát adott esetben megkívánják a személyi változtatást. Ugyanakkor az Irgalmas Rend kötelezte magát arra, hogy két alkalmas papot küld oda az intézményben elhelyezett személyi állomány lelkészi teendőinek az ellátására és a beteggondozásban való részvételre. Gondoskodik arról, hogy mindketten felszentelt papok legyenek, a még ismeretlen alapítóért — az alapító-levél előírása szerint — hetente mondjanak egy szentmisét s „Memento”-jukban naponta emlékezzenek meg róla. Ha elhunytá után az alapító személye ismertté válna, mondjanak érte egy énekes gyászmisét, továbbá azt követően is hetente mondjanak misét érte és hozzátartozóiért.²²

E rövid, főhatósági szerződés mellett természetesen szükségessé vált egy sokkal részletesebb, a mintegy 4000 személy befogadására tervezett, még építés és szervezés alatt álló Pesti Invalidus Ház — mint katonai igazgatás alatt álló, jótékonysági közintézmény — meglehetősen rendezetlen körülményeit, másfelől a szigorúan egyházi szervezeti és gazdag tapasztalatokkal rendelkező Irgalmas Rend jogállását, elhelyezési és működési feltételeit és hivatásukból eredő kötelezettségeit is magában foglaló újabb szerződés megkötése is. Ez a szerződés hamarosan el is készült, de a Pesti Invalidus Ház a vállalt kötelezettségeket egyelőre csak kis mértékben tudta teljesíteni.

Előrelátóan belefoglalták a szerződésbe, hogy — amennyiben a Pesti Invalidus Ház személyi állománya 4000 főnyire emelkedik — arra az időre 12 irgalmasrendi atya, tehát 2 felszentelt pap és 10 irgalmasrendi testvér elhelyezésével kell számolni. Egyelőre azonban csak 6 tagú testületre van szükség. Ezek közül legyen 2 felszentelt pap, 2 seborvos (chirurgus), 1 gyógyszerész és 1 segédgyógyszerész.²³ Számukra máris szükség van egy klauzurás residentiára (zárhelyi lakosztályra), 6 szerzetesi cellával, 1 ebédlőszobával (refectorium), 1 konyhával (coqua) és mellékhelyiséggel (loca secreta), 1 kamrával, raktárral és pincével. Szükség van továbbá egy gyógyszerári helyiségre (apotheca) és laboratóriumra, valamint a hozzá tartozó berendezésekre. A szerzetesi lakosztályhoz legyen közel egy kétrészes betegszoba (elválasztva a női és a férfi betegeket), ahová csak a könnyebb fekvőbetegeket (lázások, torokgyulladások és sebkötözöttek) vegyék fel, mert az irgalmasrendiek az ezeknél súlyosabb és fertőző betegek gyógyítását nem vállalhatják, ezek legyenek más betegszobákban el-

²¹ *Linzbauer*, i. m. II. nr. 30. FF. Misericordiae Posonii distractio medicamentorum publica concessa.

²² KA Inv. 1732. Nr 120. f. 1r-v. Nachdeme einen sicheren Guttäter beliebt hat R. G. 6000 Kapital dahin zu bestimmen...

²³ Uo. f. 17 § 14. Der förmliche Kontrakt. Wienn den 27-sten April 1732.

helyezve; orvosi rendelvénnyel szerint természetesen e súlyos betegeknek a gyógyszeres ellátását és gondozását is vállalják rendi szervezeti alapszabályuk és hivatásuk szerint. Ebben a kétrészes betegszobában — ahová legalább 40 ágyat kell beállítani — engedje meg az udvari Commissio, hogy egy templomi oltárt állítsanak fel, ahol a fekvő betegek részére misét lehet szolgáltatni, ahol nemcsak a betegek testi gondozását, hanem a lelkipásztori teendőket is gyakorolják az irgalmasrendi atyák.²⁴ Képezzenek ki a tágas udvarokban olyan helyeket, ahol a lábadozó betegek nyugodtan pihenhetnek, külön a tiszték és a legénység részére, ugyanakkor az épület területén hozzanak létre mindegyik pihenőudvarban kertet, kutakat, hogy azokat napközben is igénybe vehessék. A rendi lakosztály és a gyógyszerértérlő udvar pihenőhelynek legyen elkülönítve az irgalmasrendiek részére, hogy ott szabad idejükben zavartalanul pihenjenek.

A szerződés több §-ában is kitértek a szerződő felek jogállásának a tisztázására. A Pesti Invalidus Ház katonai parancsnokság alatt álló intézmény, amelynek a főhatósága a bécsi udvari Commissio, amely az udvari Haditanácstól függ, s amely a budai Főhadbiztosság útján is gyakorolja a felügyeletet. Az intézmény személyi állományát — elsősorban a katonai esküre is kötelezett, egyenruhás invalidus katonákat — köti az udvari Bizottság és az intézmény katonai parancsnoksága által együttesen kidolgozott és érvényben lévő szervezeti szabályzat, amely magában foglalja a századokba beosztott állomány alá- és fölérendeltségi viszonyait, a kötelmi és szolgálati előírásokat, a foglalkoztatás, a katonai rendtartás és az ellátás kialakított és jól bevált gyakorlatát is.

Az Irgalmas Rend egyházi szervezeti alkotmánya és rendtartása szerint nem tartható birodalmi szintű állami vagy katonai főhatóságok, még kevésbé középszintű világi hatóságok igazgatása alá. A császári-királyi főkegyúri joghatóságot természetesen elismerte, de szervezetenként, jogszolgáltatás és igazgatás tekintetében kizárólag az Irgalmas Testvérek Rendjének német tartományi előjáróságához — „pure Ordinarii Diocesani” — tartoztak. Az irgalmasrendiek bárhol történő alkalmazásához, hivatásuknak megfelelő működésükhöz, konventjük létrehozásához kizáróan a rendi provinciális engedélye volt érvényes. Rendi alkotmányuknak ezeket az előírásait elismerte a Pesti Invalidus Ház ügyeire kirendelt bécsi udvari Commissio elnöksége is, a szerződésbe is belefoglalták, hogy az Irgalmas Rend helyi konventje nem tartozik az invalidusok katonai igazgatása és rendtartása alá.²⁵

Rögzítették a szerződésben azt is, hogy az irgalmasrendi konvent részére létesített gyógyszerértérlő legyen nyilvános. Elsősorban természetesen az intézmény személyi állományának gyógyszerigényét lássa el folyamatosan és hiánytalanul, de náluk a városlakó polgárok is vásárolhassanak gyógyszert orvosi rendelvénnyel alapján rendes áron. Az irgalmasrendi gyógyszerész vezessen könyvelést a gyógyszerkészítéshez beszerzett alapanyagokról, az intézmény személyi állománya, valamint a külső vásárlók részére kiutalt, illetve eladott gyógyszerekről. Mivel a belső fogyasztásra szükséges gyógyszereket ingyen adják ki, s ennek költségeit az intézmény gazdasági hivatala fedezi, a külső vásárlók részére eladott gyógyszerek mennyiségét és árát számlák alapján kell nyilvántartani, hogy az ebből származó jövedelmet az intézmény javára írják, illetve a gyógyszeralapanyagok beszerzésére fordítsák.²⁶

Pontosan szabályozta a szerződés az irgalmasrendiek betegápolási kötelezettségeit. A beteggondozásban minden segítséget megadnak, vállalják a sebészeti operációkat is — „auch die operationes chyrurgicas” — ingyenesen. Ragaszkodnak az irgalmasren-

24 Uo. f. 6—7. § 5. „...welche darin nen de Wartung zupflegen und sonstien die geistliche Functiones in der Kirche zu verrichten haben”.

25 Uo. § 4. Következésképpen nem kell részt venniök a szokásos katonai szemlén, a kihallgatáson stb.

26 Uo. § 6. „...und solches durch die medicamenta öffentlich, wer es verlanget in der Stadt Pest verkauft und abgegeben werden mögen”.

diek ahhoz, hogy a betegszobában a veszélyes fertőző betegségben (venereus-bujakóros, haemorrhoides = vérkórság, dysenteria = vérhas, pneumonia = tüdőbaj, leprosus = bélpoklos, scorbutus = szájröthadásos stb.) szenvedőket különítsék el a kevésbé veszélyes, nem ragályos betegetől. Ugyancsak kisebb betegszobában helyezték el a női betegeket, hogy az ott fekvő, vagy gyengélkedő személyek rendszeren tudjanak tisztálkodni, „hogy a másik nem iránti tisztelet megmaradjon — solgbar die Honestät praesentiam alterius Sexus nicht wohl verstatet, nicht einzulassen seien”.²⁷ Még arra is kitért a szerződés — az irgalmasrendiek előrelátó felelőssége következtében — hogy a beteglátogatás ne okozzon zavart és rendbontást a betegszobában. Ha olyan beteget helyeznek el a betegszobában, akinek felesége, vagy kiskorú gyermeke is az intézményi állományhoz tartozik, s ezek segíteni akarnak a gondozásban, ezt csak nappal tehetik meg, éjszaka azonban — kivéven a halálos veszélyt — a beteglátogatás szünetel. Ha néhány feleség vagy leány a fekvőbetegől ragályos betegséget kapna, a nők részére elkülönített helyen orvosi kezelésben részesül, de csak ha az állományhoz tartozik. A polgári városi lakosság soraiból az irgalmasrendiek senkit sem vehetnek fel gyógyításra a betegszobákba. Viszont az intézményen kívül vállalhatnak — meghívás esetében — gyógykezelést és beteggondozást úgy, hogy az ne menjen az intézményi szükségletek rovására. Ezért erre engedélyt kell kérni az intézmény katonai parancsnokságától.²⁸

A már említett egyházi szertartáson és szentmise-intención kívül — a vasárnapi és ünnepi prédikáció kivételével — az irgalmasrendi atyák kötelességéhez tartozott, hogy a személyi állományhoz tartozó emberek elhalálozása esetén ingyen, stólapérez követelése nélkül végezzék el a gyászszertartást, a temetőbe szállítást, a sír beszterelését s az ilyenkor szokásos lelkesítő feladatokat. Előfordulhat, hogy valaki, főleg a tisztek közül, a Pesti Invalidus Ház templomának kriptájában kívánja elhelyeztetni koporsóját, ez csak az intézmény katonai parancsnokságának az engedélyével és költségére történhetik meg. Ilyen engedély az intézményen kívüliek részére nem adható.²⁹

Szerződésbe foglalták, hogy az Irgalmas Rend beköltöző atyái személyenként évi 150 r. Ft készpénzfizetést kapnak, ezenkívül megfelelő elhelyezést a zárthelyi lakosztályban. Amit élelmezésre, fűtésre, világításra, ruházkodásra, mosásra, továbbá a szükséges cselédre, piaci segédre és konyhaalkalmazottra költenek, kivéve az élelmiszereket, a fűtést és a világítást, az intézmény nem téríti meg. Ezért szükség van ezeknek a kiadásoknak a pontos nyilvántartására, a jó gazdálkodásra. Az irgalmasrendiek számba vettek bizonyos rendkívüli kiadásokat is, amelyeket viszont az intézmény magára vállalt. Az Irgalmas Testvérek Rendjének provinciálisa háromévenként kétszer tartja meg szokásos rendi látogatását, s ez a két látogatás 50 r. Ft-ba kerül, mert többedmagával, több napon át szokta tartani. Előfordul, hogy egy-egy irgalmasrendi atya kiküldetésben, vagy átutazóban néhány napot a Pesti Invalidus Házban időzik, naponta általában 10 kr élelmezési, utazás esetén mérföldenként útiköltségre szintén 10 kr-t kell számítani. Ezeket a többletkiadásokat az intézmény, illetve az udvari Commissio nyugta-ellennyugta ellenében magára vállalta.³⁰

Ez az igen alapos és terjedelmes — s itt csak kivonatossan ismertetett — szerződés azonban túlságosan szépen hangzott ahhoz, hogy a gyakorlatban meg is valósuljon. Ez évben az építkezés nem haladhatott annyira, hogy az irgalmasrendiek beköltözése lehetővé válhatott volna. Erre csak 1733 április elején kerülhetett sor, de az elhelyezkedés és az egészségügyi ellátás igen kedvezőtlen feltételei és körülmé-

27 Uo. § 5. Mindez már az építvesztetés számára is előírásnak számított, a helyiségeket az ilyen szükségleteknek megfelelően alakítsa ki, számolni kell a hozzátartozó feleségek és a kiskorú gyermekek igényeivel.

28 Uo. § 8. Ezt a parancsnokság ellenőrzi, „...visitieren, nachsehen und von allen Information einziehen zulassen”.

29 Uo. § 10. Mivel a prédikálás nem tartozott az irgalmasrendiek hivatásbeli kötelességéhez, az intézmény katonai parancsnoka egy szervita vagy jezsuita atyát kért fel az ünnepi igehirdetésre.

30 Uo. § 14. A készpénzfizetést előre negyedévi részletekben kapták meg az irgalmasrendiek, „...jedemah! quartaliter”.

nyei miatt az Irgalmas Rend hat tagú konventje nem tudott belenyugodni a hiányosságok és a rendezetlenségek okozta zűrzavarba. P. *Ernestus Herbst* vicarius, a beköltözött irgalmasrendi konvent vezetője több panasziratot, felterjesztést intézett az udvari Commissio elnökségéhez, hivatkozott a szerződés előírásai és a valóság tényei közötti ellentétekre, erőteljesen sürgette a hiányosságok megszüntetését s főként az egészségügyi ellátás feltételeinek a biztosítását.³¹ Fáradozása eredménnyel járt. Az udvari Commissio elnöke, *Johann Herrmann Franz Graf von Nesselrode* hadbiztos ezredes közölte, hogy április 15-én személyesen jelenik meg a Pesti Invalidus Házban, hogy szemlét tartson, meggyőződjék az építkezés menetéről, a személyi állomány körülményeiről, az intézmény belső rendjéről, főként az egészségügyi ellátásról.³²

Mint hogy az 1716 óta tartó építkezési folyamán még nem volt arra példa, hogy az udvari Commissio elnöke személyesen jelent volna meg e nagyszabású építkezési és e jótékonyági közintézmény működésének színhelyén, minden érintett közbeeső hatóság írásban is rögzítette jelentéstételét. E jelentések igen sok ellentmondást is tartalmaznak.

Franz Leopold von Hohenhau ezredes, a Pesti Invalidus Ház katonai parancsnoka — előrehozva a szokásos május havi katonai szemle időpontját — kiadta a rendelkezést a tiszteknek és az altiszteknek, továbbá a hadbiztossági tisztségviselőknek, hogy április 15-ére készüljenek fel a katonai szemlére és a magasrangú főhatósági előjáró fogadására. A felkészülésre csupán két nap állt rendelkezésre. Mindent megtettek annak érdekében, hogy az intézmény belső rendje és szervezettsége elfogadható legyen, az alapvető és szembetűnő hiányosságokat azonban ilyen rövid idő alatt nem lehetett megszüntetni, legkevésbé elhallgatni.

Nem valószínű, hogy Nesselrode Bécsben egyáltalán láthatott volna még egy olyan, még harmadában sem felépült, háromemeletes közintézményt, amelynek személyi állománya — nem szólva az építkezésen dolgozó kézművesekről és munkásokról, továbbá az Irgalmas Rend konventjéről — meghaladta az ezer főt is. Kitűnő érzékkel mégis olyan intézkedésekre adott parancsot, amelyek elsősorban az invalidusok egészségvédelmét mozdították elő. Ezeket *Anton Erhard Martinelli* építésvezető foglalta írásba — mint a legsürgősebb teendőket³³:

1. A négyudvaros, terjedelmes építkezési területen, annak egyik belső udvarán ki kell képezni egy pihenőudvart 33 öl hosszúságban és 20 öl szélességben, hogy szabadidőben az invalidusok ott pihenjenek.

2. Ide ugyanilyen méret szerint fából készült pihenőpadokat kell beállítani úgy, hogy azok tisztán tarthatóak legyenek.

3. Ezt követően egy másik udvarrészben létesíteni kell egy 20 öl hosszú és 13 öl széles pihenőudvart a tisztek részére padokkal.

4. Az invalidus legénység részére be kell rendezni még egy pihenőudvart 20 négyzetméterben.

5. Mindhárom helyen hulladék- és szeméttároló fülkét, rekeszeket kell felállítani („Bein-Haus”) mellékhelyiséggel, csontkamrával.

6. A régi Városkapuban, a mosóház mellett ki kell alakítani 3—4 szobáskát a fertőző nemibetegek („vor Venerische”) részére.

7. Fel kell építeni egy vágóhidat és mészárszéket esetleg a Városkapun kívül; hogy azt meg lehessen vásárolni, tájékozódni kell:

8. a Dunába vezetendő főcsatorna érdekében a dunaparti rondella mellett lévő Vámhivatal telkéből legkevesebb 2 ölet, mások szerint 5,5 ölet meg kellene vásárolni.

31 KA Inv. 1733. Nr 128. 1—2. Anwendungen. 1733. április 9—13-ág. Különösen sok panasz halmozódott fel *Franz Joseph Fuchs* hadbiztos, *Georg Peter Gergetitsch* hadbiztossági építési felügyelő és a budai élelmező tisz, valamint dr. *Franciscus de Marco* városi orvos illetéktelen hatalmaskodása miatt.

32 Uo. f. 12. Puncta. Was in Anliegenheit des Invaliden Hauses von mir Kriegs-Commissario Fuchs in Unterthänigkeit vorgestellet würde. 1733. április 13—15

33 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 4 r. Puncta so auf Befehl Ihre Exzellenz Grafen von Nesselrode bei dem Kaiserlichen Invaliden Haus-Gebau zu Pest zu inventieren ist anbefohlen worden, den 15 April 1733.

(A város a terület árát 5000 r. Ft-ban közölte, ehhez jönne még évente a 30—40 r. Ft contributio),³⁴

9. Még ebben az 1733. évben teljesen ki kell építeni a mosóházat és felszereléssel ellátni.

10. Még ugyancsak ebben az évben tető alá kell hozni a templomot.

11. Hasonlóképpen az új legénységi szobákat is el kell készíteni.

12. Teljes helyrehozásra szorul egy tégláégető kemence, ez 10 kőműves 8 hétig tartó munkáját igényli.

13. A templom alatti jelenlegi kriptákhoz építeni kell még egy pincét, ez egyébként már félig készen is volt.

14. Az Irgalmas Rend konventje részére a zárt kertet megvásárolták. Ez 165 négyszögöl, 75 öl hosszú. *Fuchs* hadbiztos ezt számolja el!³⁵

Anton Erhard Martinelli a közművesítésért

Amikor a 49 éves *Martinelli* ezeket a közvetlen és sürgős feladatokat megkapta, gazdag építőmesteri, építésvezetői és kivitelezői gyakorlattal rendelkezett. Jól tudta, hogy ilyen nagyméretű középület közművesítését elfogadhatóan nem lehet megoldani csupán belső csatornarendszer kiépítésével. Több mélykutató, kútmedencét ástak, szennyvíztárolót létesítettek (valamennyit cement, márga, mész és vízkeverék elegyítésével formába öntött elemekkel) az építkezés négy udvarán, ahol 1733-ban négy tégláégető és cementáló kemence is működött. A személyi állomány gyors növekedése láttán egyre gyakrabban sürgette az udvari Commissiónál régi tervének, a Dunáig vezető főcsatorna kiépítésének jóváhagyását, illetve az ahhoz szükséges pénzügyi feltételek elfogadását. Jóllehet a közművesítésnek ez a korszerű megoldása nemcsak a Pesti Invalidus Ház, hanem az egész városrész egészségvédelmének az ügyét is elősegítette volna, egyedül sem Pest város tanácsa, sem az udvari Commissio nem vállalta a felmerülő költségeket. *Martinelli* ugyanis kezdettől fogva olyan dunai főcsatorna kiépítésén fáradozott, amely hasonlított volna a bécsi Duna-csatornához (Donau-Kanal), méreteivel tehát nagyobb területet átfoghatott volna, bekapcsolva a Pesti Invalidus Házat is. Úgy tűnt, hogy a dunai főcsatorna létrehozásának a terve egy lépéssel közelebb jut a megvalósuláshoz, ha az udvari Commissio engedélyezi egy nagyméretű kenyérsütőde létrehozását a pesti Dunaparton, a hajóállomással szemben, közel a városfallal érintkező rondellához. Egy 40 m átmérőjű, kör alaprajzú, tehát 628 m² alapterületű építményről volt szó, amelyhez két sütőkemence, 1 sütőszoba, 1 kenyérkamra, 1 lisztkamra, szerszámkamra, gabonarakár, tűzifarakár, szálláshely a pékeknek, lóistálló 4 ló részére, takarmányos és kocsifészer és illemhely tartozott.³⁶

Martinelli ezt a tervet korábban már megvitatta *Hohenhau* ezredessel, *Gergetitsch* építészeti felügyelővel, *P. Herbst* irgalmasrendi vicariussal és *Fuchs* hadbiztossal is, vele valamennyien egyetértettek. *Martinelli* nagyszerű elgondolása nemcsak a csatornaépítés tervét hozta volna közelebb a megvalósításhoz, hanem a Budáról érkező szállítmányok — gabona, élelmiszer, lábasszóság, ruházati és felszerelési tárgyak, eszközök — kirakodását és közvetlen átvételét is olcsóbbá tehetné volna, ez úton a többszöri átrakodás és szállítás költségeit meg lehetett volna takarítani. Ennek a létesítménynek a megépítése a kőműves-, az ács-, a tetőfedő-, az üveges-, az asztalos-, a lakatos-, a kályhaépítő- és a kőfaragómesterek munkájával együtt kb. 4000 r. Ft-ba

³⁴ Uo. f. 45v. „...vobei aber considerieren, dass von 30 bis 40 Rh. G. jährlich zu verblindet dabei samt Contribution geben muss.

³⁵ Uo. *Fuchs* hadbiztos csak abból a pénzből gazdálkodhatott, amelyet az udvari Commissio e célokra kiutalt. Ez sokszor késett.

³⁶ Uo. Nr 128. f. 43v—44. Projekt über Anlegung einem zu Behuf des Pesterischen Invaliden Haus nöthigen Bachhaus...

került volna. Ezzel szemben 5000 r. Ft-ot kértek az építési terület átengedéséért. *Martinelli* ezt a tervezetet bemutatta *Nesselrode* elnöknek is, aki végül is úgy döntött, hogy a kenyérsütődét az összes tartozékaival együtt az intézmény belterületén, a mai Tanács körút felé eső városfal mentén építsék fel, ahol bejárati kaput kell nyitni.³⁷ Így ez a munka is égetően sürgőssé vált.

Martinelli mindezek ellenére még mindig nem mondott le a dunai nagycsatorna építési tervének a megvalósításáról, de meg kellett elégednie egy kikövezett, föld alatti kiscsatorna engedélyezésével, amely végül is összekötötte a Pesti Invalidus Házat a mindössze 150 öl távolságra eső Dunával, hogy az intézmény szennyvizét és trágyáját a folyamba vezesse. Jellemző azonban, hogy a városi tanács részéről valaki — akinek a közelben, a dunaparti rondella mellett serfőző háza volt — még ez ellen is kifogást emelt. *Martinelli* erre a gáncsoskodásra válaszul a következő felterjesztést intézte az udvari Commissiohoz:³⁸

„Elsősorban is a Kis-Duna folyón Bécs és Lipótváros között³⁹ tizenöt olyan csatorna található, amelyek minden trágyával együtt ebbe a folyóba futnak be,

2. Éppenúgy található itt a városból két nagy főcsatorna, amint ezek ebbe a folyóágra vannak bevezetve a Vörös Torony mentén, a halászerületre.⁴⁰

3. Amikor minden csatornától végig percenként legkevesebb százával járnak rajta az emberek, a városból is minden szennyesség ezekben fut, noha itt, Bécsben huszad-résznyi vizet sem lehet találni, mint Pesten, a teljes Duna folyamnál, sehol semmiféle károsodás nem tűnik ki e sok csatorna miatt. Azután egy folyóvízben a trágya és a szennyvíz mindig a víz mélyére és közepébe húzódik le. Amikor értelmes serfőzőmesterektől megkérdeztem azt, hogy mi van, ha az ilyen csatorna csak 20 vagy 30 öl távolságra esne a serfőzőházaktól, kitűnt, hogy amiatt semmi kifogás sem merülhet fel. Ám azt is meg kell fontolni, hogy — mivel ez a csatorna Pesten az említett ottani serfőzőháztól több mint 200 öl távolságra fekszik — az annál kevésbé okozhat károsodást.

4. Ami a kutakra vonatkozó aggályoskodást illeti, hogy ott az (a csatorna) azokban a kutakban a vizet salétromossá tehetné, és a Dunának sem lenne ez javára, az éppenúgy van ott, a városban, mint itt Bécsben, minden kútban egyaránt Duna-vizet fogyasztanak, s ez által semmiféle károsodás nem következik be, nem kevésbé —

5. Itt, helyben, Gumpendorfban⁴¹, minden itteni serfőződében a sört a Wienn-ből⁴² való és csekély víznél főzik, mégsem találnak azokban a sörökben semmi kifogást. Hasonlóképpen vegyük a Wienn mentén lévő Horn falut⁴³, ahol nagyon sok ezer akó horni sört főznek, s ugyancsak a Wienn-hez közelebbi vízzel rendelkeznek, ahol az itt álló kis tóban⁴⁴ naponta 300 szarvasmarhát négyszer terelnek át, és emiatt semmi aggályoskodás nem merül fel.

Antoni Martinelli császári építőmester mp. Bécs, 1733. június 24.”

A környezet- és az egészségvédelmet megalapozó közművesítés érdekében ennél szakszerűbb és meggyőzőbb indokolást az akkor éppen Bécsben tartózkodó *Martinellin* kívül senki sem adhatott volna.

Nesselrode elnök látogatása és megbeszélései nyomán — főként az irgalmasrendiek

37 L. a 615. oldalon levő sütőház-tervet. Amikor *Martinelli* látta, hogy a főcsatorna létrehozása nem megy, maga is úgy vélte, hogy „mindezekhez elég üres tér található az Invalidus Házban — zu diesem ist auf denen leeren Invaliden-Haus Boden Platz genug...”

38 KA Inv. 1733. Nr 187. f. 1—4. Einer Hochlöbl. Invaliden Haus-Gebäu zu Pest angeordneten Kais. Hof-Commission dienstgehorsamster Gegen-Bericht. Wien den 24. Juni 1733. *Antoni Martinelli* Kaiserlicher Baumeister. Mp.

39 A mai Bécs, Belváros, I. kerület és a mai Leopold-Stadt .II. kerület.

40 Erre utal a ma is meglévő Rotenturm-Strasse, amely a Stephansplatztól vezet a Donau-Kanal-ig, illetve a Marien-Brücke-ig.

41 A mai Mariahilf, a VI. kerület területén.

42 A Fekete Erdőben eredő, ma is meglévő Wien-Fluss folyócskáról van szó, amely a Zollamts-Strasse-nál ömlik a Donau-Kanal-ba.

43 A hajdani Horn falu a mai Ottakring, a XVI. kerület területén ma is meglévő városrész.

44 A Teich tavacska ma is megtalálható a Natter- és a Tauber-Gasse mellett.

és *Martinelli* javaslatai alapján — mindjárt elkészítettek egy teljesen új, minden rész-
letre kiterjedő intézményi rendtartást.⁴⁵ Ennek 63 pontba foglalt előírásai közül
20—25 pont közvetlenül, vagy közvetve a környezet- és egészségvédelmi intézkedése-
ket foglalja magában. Szemmel láthatóan abból a tapasztalati meggyőződésből in-
dultak ki, hogy a különböző betegségek — főként a skorbut (Scharbock), a vérhas
(dysentheria), a vérhaj (haematophatia), a lázzal járó betegségek (febrilia), a fekély
(ulcus) stb. — közvetlen és környezeti fertőzés útján terjednek, tehát ezek terjedését
megfelelő feltételek biztosításával a Pesti Invalidus Házban is meg lehet akadályozni.
Az orvosi ellátás, a gyógykezelés és a gyógyítás pedig az orvosokra és a betegápoló be-
osztottakra tartozik a betegszobákban.

Lényegében már a *Martinelli* számára kiadott 14 pontos utasítás is ezt a célt szol-
gálta, de ezzel párhuzamosan főként az intézmény személyi állományának higiénikus
magatartását és szokásait is szigorúan szabályozni kellett, kiváltképpen az intéz-
ményen belül, de kívül is.

Előírta a rendtartás, hogy a tisztaság általános biztosítása érdekében valamennyi
szobát és folyosót naponta ki kell takarítani, a folyosóknak és az udvaroknak azt a
részét, amelyet az építőipari munkások hulladékokkal beszennyeztek vagy leköpdös-
tek, naponta ki kell söpörni és le kell mosni, hogy semmi szemet és szenny ne marad-
jon. Az ilyen szemetet és söpredéket csak az udvarokban az arra kijelölt helyekre
szabad kihordani és semmiképpen sem a közterületre („in die Communia“) szórni.
Erre az órségek is fordítsanak nagy gondot, a szabálysértőket és a hanyagokat szigo-
rúan vonják felelősségre az ellenőrzés során. Az állománytörzshöz tartozó porkoláb
a beosztottjaival együtt — szükség esetén a fogdában található őrizeteselek bevonásá-
val — a folyosókat, az emeletekre vezető lépcsőket és az átrendezett udvarokat mind
a tiszték, mind a legénység kijáratainál tartassa tisztán, a hulladékot és a szemetet
vitesse a kijelölt helyekre.⁴⁶

Különös gondot kell fordítani az illemhelyek tisztán tartására. Naponta vizsgálja
meg azokat a porkoláb és embereivel takaríttassa ki, egyik-másik tisztátalan, szeny-
nyezett embert vesse a fogdába és büntesse meg. Az asszonyok szoktassák tiszta-
ságra az illemhelyeken is gyermekeiket, szükség esetén fenyítsék is meg őket. Külön-
ben az állományhoz tartozó asszonyok — kivéve a tiszték törvényes feleségeit —
hetenként mossák le az asztalokat és a padokat a legénységi szobákban, az ajtókat és
az ablakokat pedig félévenként. Naponta súrolják le a konyhákban a tűzhelyeket,
a szobákban a kályhákat, nehogy ezekből valami alkalmatlan baj következzen be.
Nyár végén és télen folyamatosan vizsgálattassák meg a kémények kürtőjét (Kamin),
hogy az ezekből eredő tűzveszélyt el lehessen kerülni.⁴⁷

Minden altiszt ügyeljen arra, hogy a legénység tartsa tisztán ruházati felszerelését,
nehogy az irtózat és csúfság tárgya legyen. Vannak, akik betegre leisszák magukat,
bemocsoklják környezetüket is, ezeket a legkeményebb büntetésben kell részesíteni.
Előfordult, hogy az ilyenek közül némelyek arra vetemednek, hogy nyári vagy téli
ruhájukat, sapkájukat, kabátjukat vagy egyéb ruhadarabjukat elcserélik vagy elad-
ják, sőt részegségükben társaikat is meglopják, felszerelési tárgyaikat pénzszerzés
végett eltulajdonítják. Ezeket rajtaütésszerűen szigorúan felelősségre kell vonni és
megfelelő kártérítésre kötelezni.⁴⁸

Gyakran megtörtént, hogy egyesek a hálófülkében tyúkokat és galambokat tartot-
tak, s ezeket a gyermekek gondozták, etették, miáltal ott trágya és szenny keletkezett,

45 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 17—30. Puncta oder ertheilte Verordnungen und Befehl nach den gefassten Instituto
des Kaiserlichen Invaliden Hauses, so nach und nach ergangen, diese aber vermerkend in vielen Stücken vermach-
lassiget und nicht nachgesehen worden.

46 Uo. f. 18. P. 4—6. Die Sauberkeit in diesem Haus zu conservieren...

47 Uo. f. 19., P. 8—9. Zu welchem Ende Sommers- und Winterszeit die Rauchfang, wann es notwendig erachtet
wird...

48 Uo. f. 19. P. 11—12. Eine gleiche Bewandtnis hat es mit der Montur, dass die Unteroffizier alltäglich fle ss g
nachsen...

1733

1814

Für den Kaiserlichen Invaliden Fonds zu Wien
eingewanderten Pächter Joseph Anton

Einem kaiserlichen Invaliden Fonds zu Wien
 1. In dem durch Joseph Anton einverleibten und
 hiesigen Canal, so von dem Invaliden Fonds in
 die Donau geleitet werden soll,
 2. In dem bestandenem Kanal von Altsiedl Donau
 durch die Herren Altsiedl und Leopoldsdorf 15.
 Canal, welche in diesem Canal, mit einem
 innern Seitenkanal,
 3. In dem bestandenem Kanal des kaiserlichen Invaliden Fonds
 durch die Herren Altsiedl, so in diesem
 Canal, so wie auch des kaiserlichen Invaliden Fonds
 durch die Herren Altsiedl, so wie auch des kaiserlichen Invaliden Fonds
 als kaiserlichen Invaliden Fonds zu Wien
 bis 100000 m. müssen demselben zugeführt, und
 von der Stadt Wien in dem kaiserlichen Invaliden Fonds
 Kanäle, wo der Invaliden Fonds Canal durch
 wegschneidet, dieses ist nicht bestritten, es
 ist jedoch, daß dem kaiserlichen Invaliden Fonds
 und demselben wegen dem kaiserlichen Invaliden Fonds
 mit demselben Kanäle, den in
 dem kaiserlichen Invaliden Fonds ist der Canal
 und kaiserlichen Invaliden Fonds, und mit dem
 kaiserlichen Invaliden Fonds, wo der Invaliden Fonds
 kaiserlichen Invaliden Fonds, in beiderseitigen
 des kaiserlichen Invaliden Fonds 20. od. 30. Altsiedl
 kaiserlichen Canal von dem kaiserlichen Invaliden Fonds
 nach Wien, Jakob Anton Altsiedl, zu

Invaliden

[Handwritten signature]

(F.1-4)

Das ist, im winrosten heubst 753
Liderion, das wulden hieser Canal
über 200 Alppen von bewiseten
bonz fens elde zu hoch aufwanden liget
das solches umb so viel bewisere
Hilfen bewisere koten; und

4. 2

Es ist beschwörung, wegen Inam bewisere
Hilfen, Es ist elde in Inam bewisere
Lenten Salten weppere sitten, und ist
Inn Conen bewisere müssen; ist aber
sollt eldier zu Wien in D. Kist in elde
bewisere des Donau weppere, wurdig sein
Oflentat zu messen ist, nicht bewisere
5. 2
eldier zu gewinnen dort, in eldier sein boni
fens und Ina elde bij dem Hofe
und salten weppere des bier gebreite
wird, wo sol kein mehr an Inam
bier zu finden ist, Inam ist elde
nischen ofneriff elde zu fonn, elde
so viel das bier fenn fonnere bier
gebreite wird, im solches nicher elde
In weppere Inam gebreite wird, wo in
In elde ist, Inam Inam elde ist
bis 300 fenn fonn bier 4 mess
In fenn bier wird, und Inam
bewisere zu Inam

L. Martinebi
Bey. bewisere.

Wien d. 24. Junij 1753.

sőt felszaporodott. Ezt a gyermekek azonnal takarítsák ki, tartsák a fülkéket teljesen tisztán, a szárnyasok ott tartását meg kell szüntetni. Jóllehet, az asszonyok és a gyermekek a szabályzat szerint nem kapnak napi zsoldot, élelmezésüket a maguk vásárolta élelmiszerekből kell biztosítaniok, tehát más hasznos munkával keressék meg az ellátáshoz szükséges költséget. Így elsősorban a parancsnokságon, a tisztelnél takarítással, főzéssel, mosással, fehéreneműkészítéssel, varrással és javítással. Szokásba jött, hogy az asszonyok a maguk és gyermekük jobb ellátása érdekében kisebb árucikkeket árusítanak a folyosókon és a szobákban. Ezt a rendtartás tovább is engedélyezte, de az árusítást csak az udvar erre kijelölt, nyílt területén folytathatják — a tisztaság érdekében.⁴⁹

Takarodó után a porkoláb az őrséggel együtt ellenőrizzze, hogy az intézmény markotányos boltjából mindenki pihenőre térjen, az árusítás érjen véget, aki ez ellen vét, azt előbb az őrségre, majd a fogdába kell kísérni. Ugyancsak este vegyék számba az altisztek minden századnál szobánként, hogy kik vannak jelen, kik vannak a betegszobában, kinek milyen gyógyszerre van szüksége, kit kell a betegszobába irányítani. A betegszoba felügyelője pedig vegye számba, hogy kik távoznak a betegszobából, s kik maradnak még tovább ott. Mindezt a reggeli kihallgatás során jelenteni kell. Az orvos és az irgalmasrendi seborvos gondoskodik arról, hogy a fertőző betegségben szenvedők és a súlyos betegek el legyenek különítve a könnyebb betegektől, különleges gondot fordítva a beteg házastársa és gyermeke egészségvédelmére is.⁵⁰

A falak szénnel, parázssal vagy más hasonlókkal való bemázolását vagy befirkálását azonnal meg kell szüntetni a szobákban, a folyosókon és minden belső helyiségben, valamint kívül is. Akik ilyenféle tisztátalanságokat elkövetnek, azokat alkalom szerint, tetten érés esetén a legszigorúbban meg kell büntetni.⁵¹ A szükségtelen iszákosságtól a lehetőséghez képest mindenkinek tartózkodnia kell, de még idős katonák esetében is előfordul, hogy ezzel a rossz szokással mintegy megalázzák magukat. Ezért gyakran még az utcán sem tudnak tiszta ruhában járni. Az ilyeneket is be kell zárni a fogdába, ruhájukat pedig azonnal ki kell mosatni.

Mindenféle léha, alvilági nőszemélyt tilos beengedni az őrségeken az intézmény területére és helyiségeibe, kiváltképpen éjszaka nem. Ha ilyen vonatkozásban valakit tetten érnek, mindkét részről a legszigorúbb büntetést kapják meg.⁵² A porkoláb naponta, esténként vizsgálja felül, hogy a bejáratoknál és a folyosókon a lámpások világításra be legyenek állítva, hogy azok állandó világítást adjanak, nehogy ezek hiányában szerencsétlenségek forduljanak elő a sötétben, s nehogy valami tüzeset forduljon elő, mint ahogy ilyen eset máris megtörtént. Éjszaka az asszonyok a mosókonyhában semmiképpen sem moshatnak, mert az éjszakai tüzelés könnyen szerencsétlenséget okozhat. Néhány esetben előfordult, hogy azok az asszonyok, akik városbeli, külső személyek részére is vállalnak mosást, éjjel az intézmény tűzifáját használták fel. Ezt teljesen meg kell szüntetni, gondoskodjanak saját maguk vásárolta tűzifáról, az eddig okozott kárt pedig meg kell téríteniök.⁵³

Az intézmény porkolábjá minden időben szorgalmasan nézzen utána, hogy a mézsáros a mézsárszéken nehogy valami beteg, vagy az egészségre ártalmas marhát fogadjon, az ilyet nem szabad levágni. Az ilyen alkalmatlan állatokat jól fel lehet ismereni: „szeme váladékos, füle vagy feje le van horgasztva, egészen görbén áll, meg van szakadva, habzó szájából nyál csurog” stb. Ezeket nem szabad a vágóhidra engedni.

49 Uo. f. 23., P. 24., f. 29., P. 57., Die Weiber so etwann einen Handel mit Victualien zu ihrer und ihrer Kinder besserer Unterhaltung treiben...

50 Uo. f. 23v. P. 26—27. „Nach dem Zapfenstreich sollen alles und jedes durch den Profosen beschener Patrouille... nachsehen”

51 Uo. f. 24. P. 31. „Die Mahlereien oder Schreibeieren mit Kohlen und dergleichen...”

52 Uo. 25v. P. 35. Alles liederliche Gesindl von Weibs-Personen in denen Zimmern solle bei Ehrfahung dessen mit schwerer Strafe angesehen werden...”

53 Uo. f. 27v. P. 48—50. Der Profos alltäglich fleissig nachsehen in der Wasch-Küche...”

Egyébként a mészáros bérese az állati ürüléket és hulladékot vagy ássa el, vagy pedig szállítsa el, ezzel a főként nyáron érezhető bűzt akadályozza meg. A porkoláb ellenőrizze szorgalmasan a mészárszéket és a markotányos boltot is, hogy az áruk tiszták legyenek, vizsgálja meg az ételeket, a húsokat, az italokat (boroshordók, üvegek, poharak), nehogy azok romlottak, vagy hamisítottak legyenek. Vizsgálja meg azt is, hogy ezekben a boltokban semmi tisztátalanság, szennyvíz, vagy szemét ne forduljon elő, továbbá hogy a marhacsont, az állatláb és köröm, vagy az ételmaradék ott ne legyen szétszórva. Ezeket az erre kijelölt helyekre kell kihordani. Ügyeljen arra, hogy a főőrség és az őrállók is gondosan és éber szemmel vigyázzanak, hogy mindenféle egészségre káros rendbontót tetten érjenek és őket azonnal a főőrségre, vagy a fogdába kísérik, tehát büntetésük ne maradjon el, éppen az egészségvédelem érdekében.⁵⁴

Gyakori tapasztalat mutatja, hogy a dohányzás és a pipázás miatt az utcákon széljárás idején nagy szerencsétlenségek, tüzesetek fordulnak elő. Nem válik javára és díszére az ilyen eset az öreg, idős katonáknak sem, jóllehet ők a táborokban az ezredek-nél ezt a rossz szenvedélyt megszokták. Éppen ezért az utcákon, a városban és az intézményben — kivéve a széles folyosókat — a dohányzást és a pipálást meg kell tiltani, nehogy a parázsból szélfúvásban tűz gerjedjen.⁵⁵

A napi általános körlet-, szoba- és személyi szemle alkalmával, az intézmény orvosa, az irgalmasrendi seborvos és a betegápolók pedig szükség szerint vizsgálják meg, hogy egyik-másik embernél szájpenészes, netán még skorbutos fertőzés esete fordulhat-e elő. Az ilyet azonnal el kell különíteni a közösségtől, s a gyógykezelésre azonnal meg kell tenni az intézkedést. Idősebb katonáknál szokott előfordulni, hogy szájúreggyulladásuk vagy fogínygyulladásuk igen könnyen megfertőzheti a vért — „woraus gar leicht das Geblüt infiziert werde” — ez által is fájdalmas skorbut jöhet létre. Éppen ezért mindenütt — kezdve a közkatonától a strázsamesterig — az altisztek arra buzdítanak, hogy naponta a kora reggeli mosakodás során, ebéd után éppúgy, mint éjszakára mossák ki a szájukat, tisztítsák meg a fogukat, hogy a fogak közötti ételmaradékból keletkező fertőzéstől nehogy valami rothadást, szájúreggyulladást, vagy skorbutot kapjanak. Ilyen esetekben a betegek — ha azokat idejében nem mutatják ki — a katonatársakat is megfertőzik. Tehát e tekintetben a titkolózás, vagy a hanyagság a közösségnek is csak kárt okozhat.⁵⁶

Természetesen az itt kivonatolnival ismertett rendtartás egészségvédelmi előírásai nem valósulhattak meg egyik napról a másikra. Előírták, hogy ezeket a rendszabályokat minden közösségben több alkalommal ismertessék. Azoknak pedig, akik nem értették jól a német nyelvet, saját anyanyelvükön magyarázták meg a szabályokat. Így senki sem vonhatta ki magát a felelősségre vonás alól azzal, hogy nem ismerte a rendtartás előírásait. Ezek a szigorú előírások sok esetben próbára tették az egyes emberek alkalmazkodó- és tűrőképességét a Pesti Invalidus Házban, viszont a többség érdekében igen szükségesek voltak. Nem éppen a szigorú rendtartás előírásainak sokszor kemény végrehajtása, hanem inkább az egyre sürgetőbbé váló feltételek (beruházás, építkezés, felszerelés, élelmezés stb.) lassú és vonatott előrehaladása következtében minden korábbinál nehezebb évek következtek a Pesti Invalidus Ház személyi állományának életében. Erre utalnak a gyakran előforduló személyi változások is az állomány keretében.

⁵⁴ Uo. f. 23. P. 51—52. Der Profos solle jederzeit fleissig nachsehen, wann der Fleischhacker schlachtet..."

⁵⁵ Uo. f. 29v. P. 58. Die öftere Erfahrung zeigt, dass durch das Tabak-Rauchen auf der Gassen... grosse Unglück entstanden..."

⁵⁶ Uo. f. 30. P. 60—63. „Sollen solche jedesmal in Beiseien des Herrn Medici durch die Fratres Misericordiae Chirurgie ordentlich ihrer Gebrechen, laut Abschieden visitiert werden..."

Létszámviszonyok 1737 és 1740 között

Az ide vonatkozó kimutatások, parancsnoki, hadbiztosi és orvosi jelentések arra mutatnak, hogy a jelzett évek közötti időszak nehezen volt elviselhető. Ha csak arra utalunk, hogy az 1737. április 25-én tartott szemle idejében a hat századba beosztott katonai állomány létszáma elérte a 1121 főt, a hozzátartozó feleségek és a gyermekek száma pedig mintegy 220 főnyire emelkedett, ezzel szemben az 1740. július 25-én megtartott nyári szemle alkalmával a már hét századba osztott állományban csak 957 fő katonát, 105 feleséget és 60 kiskorú gyermeket találunk, ⁵⁷ kitűnik, hogy inkább visszaesés, semmint gyarapodás következett be. Közben a veszteség 717 főnyire rúgott, csupán 553 főnyi invalidust tudtak felvenni az állományba, pedig a férőhely rendelkezésre állhatott volna. A jelzett időszakban 440-en meghaltak, 106-an dezertáltak, 32-en más ezredékhez távoztak, csak 19-en kaptak szabályszerű elbocsátást, leszerelést. Az esztergomi helyőrséghez 79 invalidust, az egrihez 34 főt helyeztek ki szolgálattételre, de ezek kétszeres napi zsoldját, fejadagját és ruházatát továbbra is az intézmény fizette, s ez nem kevés kiadási többletet jelentett.

Jelentős személyi változások következtek be a személyi állományban is. *Franz Leopold von Hohenhau* ezredes intézményparancsnokot 1738. április 1-ével Bródba, a Száva menti, szlavón határvidéki erdőbe helyezték át. Helyét *Baron Herrmann von Rump* főstrázsameszter foglalta el, akit még 1734. január 1-ével indítottak útba a Vehlen dragonyos ezredtől. Akkor 47 éves volt, feleségével együtt érkezett az intézménybe. Az állománytörzshöz osztották be, s most ezredessé léptették elő. ⁵⁸ *Rump* azonban 1739. április 1-ével visszatért eredeti ezredéhez. Őt e beosztásban *Johann Andreas Schwinger* főstrázsameszter váltotta fel, aki a Hessen-Cassel gyalogezredtől érkezett 1739. április 28-án. Karinthiában, Villachban született. Ez időben már 58 éves és nős volt, felesége azonban nem költözött be az intézménybe. *Ignatius Franz Harrer* hadnagy hadbíró parancsnoki titkár helyett *Johann Adam Rhode*, volt dragonyos ezredbeli hadnagy került ebbe a beosztásba. Parancsnoki számadásvezető tiszt *Gottfried Tilscher* hadnagy lett. Törzsbeli strázsameszter beosztásba került *Conrad Bauer*. Georg Kugler porkoláb helyett *Johann Funckh* hadnagy került ebbe a beosztásba. Ugyancsak a törzshöz volt még beosztva *Adalbert Mechtel* kapitány, *Johann Joseph Dietschin*, *Csepregi Miklós* és *David Schüller* hadnagy. Így a parancsnoki törzs létszáma a korábbi nyolc főről tíz főre gyarapodott.

Időszakunkban számos haláleset történt a tisztikarban is. 1737. augusztus 5-én meghalt *Heinrich Dujardin* kapitány, aki az év május 25-én érkezett a Hohenzollern dragonyos ezredtől. Eleinte *Georg Racks* kapitány századához, ennek halála után *Johann Georg Zott* századához volt beosztva. ⁵⁹ *Zott* 61 évesen, 1737. november 29-én a Caraffa dragonyos ezredtől került invalidus állományba. ⁶⁰ *Johann Adam Spina* hadnagyot — aki 68 évesen nem volt éppen fiatal tiszt — a törzsből 1738. január 1-ével helyezték át a főstrázsameszteri századhoz. Különben Pozsonyban született, s még 1735. augusztus 12-én került invalidus állományba a Philipp dragonyos ezredtől. ⁶¹ *Matthias Antoni Mayrhofer* hadnagy 50 éves, nős, feleségével együtt 1737. november 20-án érkezett a Seher dragonyos ezredtől. Először a törzshöz osztották be, majd az év december 1-én áthelyezték a Gometz-féle századhoz. Ennek a kis létszámú századnak a parancsnoka *Joseph Gometz* kapitány volt, aki korábban a Savoyai Jenő dragonyos ezredtől érkezett az intézménybe, de 1739. február 7-én meghalt. ⁶² Ezt követően *Mayrhofer* lett a 6. század parancsnoka.

57 KA Inv. 1740. Nr 320. f. 9. Muster-Tabella. L. tanulmányunk 1. és 2. sz. mellékletét! Monats-Tabella. Uo. f. 7. (633. és 634. o.)

58 Uo. f. 50.

59 Uo. f. 12v—13.

60 Uo. f. 110.

61 Uo. f. 58.

62 Uo. f. 187.

1738. január 1-én érkezett az állományhoz *Gottfried Jacob Beischlag* kapitány az Althann gyalogezredtől. 54 éves volt, feleségével és négy kiskorú gyermekével először a Dornhoffer-féle századhoz osztották be, majd ennek az 5. századnak lett a parancsnoka.⁶³ *Franz Ferdinand Burian*, hadnagy, aki korábban a Liechtenstein dragonyos ezrednél szolgált, 1739. július 9-én meghalt, így helye az invalidus állomány 6. századánál betöltetlen volt egyelőre.⁶⁴ Szeptember 1-én érkezett *Joseph Novatzky* kapitány az Althann gyalogezredtől, bár 75 éves volt, ő lett a 6. század parancsnoka. Helyettesének ide osztották be *Emanuel de Salzedo* 48 éves hadnagyot, aki Nápolyban született s már 43 évesen, 1735. október 7-én elbocsátották a Bahreyn gyalogezredtől. Nős volt ugyan, de feleség nélkül érkezett.⁶⁵

Csepregi Miklós hadnagy 1738. április 1-én a Csáky huszárezredtől érkezett és az állománytörzshöz lett beosztva. Először ugyancsak ide osztották be *Johann Dietrich Bauer* zászlóst is, aki 1738. április 15-én a Hamilton dragonyos ezredtől érkezett az intézménybe. Őt még az év augusztus 1-én áthelyezték a Gometz századhoz. 1738. szeptember 2-án érkezett meg *David Schüller* hadnagy a Heisster gyalogezredtől. Őt az állománytörzshöz osztották be.⁶⁶ *Gregori Blaschitz* hadnagy 1734-től fogva az ezredesi század kötelékébe tartozott, majd az állománytörzshez osztották be, 1739. március 22-én meghalt. Helyette a törzshöz került *Matthias Kempfern* hadnagy április 1-ével.⁶⁷ A *Carl Emanuel de Henny* századánál *Anton Wollmann* hadnagy 1739. december 8-án meghalt, s helyére a törzsből *Simon Schmidt* hadnagy került. Ő még 1734-ben, 54 évesen érkezett az invalidus állományhoz a Mercy véres ezredtől.⁶⁸ A törzsnél 1740. január 9-én meghalt *Gabriel Jäger* hadnagy számadásvezető tisztt, helyére a Henny-századtól *Gottfried Tiltcher* élelmezési altiszt került, március 6-án hadnaggyá léptették elő. Ugyancsak az állománytörzsnél halt meg 1740. május 20-án *H. (?) Waldegg* hadnagy is, korábban a Zumjungen gyalogezrednél szolgált. Helyére az állománytörzshöz osztották be Adalbert *Mechtel* kapitányt, aki 1740. július 15-én került az invalidus állományhoz az Olivier Wallis gyalogezredtől. A kis létszámú, szervezés alatt álló 7. század parancsnoka a már említett *Mayrhoffer* hadnagy lett.⁶⁹

A jelzett három év folyamán tehát nemcsak az állománytörzshez, hanem az invalidus századok tisztikarában is jelentős változások történtek. A teljes személyi állományt pedig az alábbi táblázat mutatja:

Személyi állomány 1740 júliusában⁷⁰

Egységek	Katona	Feleség	Gyermekek		Távol	Jelen	Létszám
			Fív	Leány			
Törzs	10	—	—	—	—	—	10 fő
<i>Rump</i> százada	155	15	18	10	17	11	181 fő
<i>Schwinger</i> százada	150	16	5	9	8	6	172 fő
<i>Henny</i> százada	147	15	17	11	12	16	178 fő
<i>Zott</i> százada	149	23	12	9	12	9	181 fő
<i>Beischlag</i> százada	136	10	7	7	9	5	151 fő
<i>Novatzky</i> százada	137	16	13	11	18	6	159 fő
<i>Mayrhoffer</i> százada	83	10	4	6	3	7	100 fő
Összesen:	967	105	76	63	79	60	1132 fő

63 Uo. f. 136.

64 Uo. f. 178.

65 Uo. f. 159.

66 Uo. f. 13v.

67 Uo. f.

68 Uo. f. 83v—84.

69 Uo. f. 14r.

70 KA Inv. 1740. Nr 320. f. 31—202. Muster-Listen über die in dem Kaiserlichen Militär Invaliden Haus zu Pest den 27. Julii 1740. gehaltener Sommer Musterung effective befunden. Továbbá uo.: f. 16—22. Spezifikation deren Weiber und Kindern, so sich bei der unteren 27. Julii 1740. in dem Kaiserlichen Militär Invaliden Haus gehaltener Musterung vom Feldweibel an effective befunden haben.

Az állománytörzshöz tartozó tisztek feleségét és gyermekeit nem vették fel a szemle-kimutatásba. A századok névjegyzékében is csak néhány esetben fordul elő, hogy a tiszti hozzátartozókat is felsorolták. Pl. *Beischlag* kapitány esetében; *Rump* ezredes feleségével együtt, *Schwinger* főstrázsamester feleség nélkül, *Carl Emanuel Henny* kapitány feleség nélkül, *Zott* és *Novatzky* kapitány feleség nélkül, *Schmiedt* hadnagy feleséggel, *Mayrhofer* hadnagy feleséggel, *Johann Brust* hadnagy feleséggel és egy gyermekkel, *Friedrich Wreden* hadnagy feleséggel együtt szerepel a kimutatásban. A jelenlévő feleségek és gyermekek létszáma még az 1739 júniusi szemle alkalmával felvett nyilvántartás⁷¹ adataihoz képest is jelentős csökkenést mutat, 227-ről 165-re csökkent. Pedig férjük elhunytá után három özvegy, és mindkét szülőjük elhunytá után négy árva gyermek további ellátását is vállalta az intézmény.

A gyermekeikkel együtt elhelyezett, legénységi állományú szülők közül 13 özvegy férfi, 3 özvegyasszony és 102 férjes asszony volt jelen az állományban. A jelen lévő gyermekek közül 35 fiú és 25 leányka élt szüleivel — a 4 teljesen árva kivételével — az intézményben, mert a 15, illetve a 13 éves korhatárt már elérő 41 fiú és 38 leány a szabályzat szerint kénytelen volt elhagyni az intézményt, ezért a városban vagy pedig szülőhelyükön rokonoknál éltek. *Franz Jung* iskolamesternek még így is elég nagyszámú iskoláskorú gyermek tanítását kellett ellátnia, bár a Pesti Invalidus Ház iskolájában a hittant, a katekizmust és az éneket az irgalmasrendi atyák tanították.⁷²

Maradjunk azonban továbbra is századbeli tisztelnél! Nem esett még szó a zászlósokról. Hét ilyen tiszttel szerepel a kimutatásban. Az ezredesi századnál *Carl Christian Fless* 37 éves, nőtlen. Jobboldali szélütéssel még 1734. március 15-én bocsátották el a Bareüth gyalogezredtől.⁷³ A főstrázsamesteri századnál *Mathias Liechenecker* 64 éves, Sopronban született, nős, család nélkül érkezett a Locatelli vértés ezredtől még 1730. december 1-én.⁷⁴ *Thomas Anton Callas* 63 éves Schleussingenben Thüringiában született, nőtlen volt. 1731. november 9-én érkezett a Wachtendenck gyalogezredtől. A Henny századhoz osztották be.⁷⁵ *Ignatius von Dreyden* 40 éves, Bécsben született, nőtlen. Végtagmerekedéssel ő is még 1734. augusztus 1-én érkezett a Fürstenbusch gyalogezredtől. A Zott századhoz osztották be.⁷⁶ *Johann Souzen* 67 éves, Zitternben (Németalföld) született. 1736. szeptember 18-án a Diesbach gyalogezredtől bocsátották el elgyengülés miatt. Feleségével együtt érkezett, a Beischlag századhoz kerültek.⁷⁷ *Johann Georg Höfflingen* 65 éves, Pozsonyban született, nős, de feleség nélkül érkezett. 1736. november 2-án elgyengülés miatt bocsátották el a Bajor dragonyos ezredtől. Itt a Novatzky századhoz helyezték.⁷⁸ *Johann Dietrich Bauer* 70 éves, Gürtelsteinhum-ban (Münster) született, nőtlen. Sebesülése miatt 1737. május 13-án a Hamilton vértés ezredtől érkezett az invalidus állományhoz, ahol először a törzshöz osztották be, majd 1738. április 15-én áthelyezték a Mayrhofer századhoz.⁷⁹

Ennél népesebb csoportot képeztek családtagjaikkal együtt a strázsamesterek. Közülük hatan megtarthatták a korábbi ezredüknél elért rendfokozatukat, s ennek megfelelő beosztást is kaptak az invalidus állományban. *Johann Schweighoffer* 56 éves, nőtlen, Kopfstettenben (Tirol) született. 1739. május 5-én végtagmerekedéssel bocsátották el a Fürstenbusch gyalogezredtől. Itt előbb a főstrázsamesteri századhoz osztották be, majd 1740. január 16-án az ezredesi századhoz helyezték át — „anhero

⁷¹ V.ö. *Hadtörténelmi Közlemények*, Bp. 1987. XXXIV. évf. 257. o.

⁷² KA Inv. 1733. Nr 128. f. 27. Articul-Puncten 45. „Wann ein Catechismus von dem Patre Vicario gehalten wird, so solche er — *Franz Jung* — auch hierzu die Kinder einführen, ein solche Lehre in der Schule, dann und wenigstens einmal wochentlich erinnern und solche hiervon zu examinieren haben.”

⁷³ KA Inv. 1740. Nr 320. Muster-Listen... f. 32.

⁷⁴ Uo. f. 58.

⁷⁵ Uo. f. 84.

⁷⁶ Uo. f. 110.

⁷⁷ Uo. f. 136.

⁷⁸ Uo. f. 159.

⁷⁹ Uo. f. 187.

in die Wirklichkeit avanziert".⁸⁰ *Johann Peter Scherer* 66 éves, Kirchenbergben (Nürnberg mellett) született, nős volt. Kehessége (engbrüstig) miatt 1733. július 7-én a Seckendorf gyalogezredtől bocsátották el. Feleségével, az akkor 33 éves Anna Maria Schererin-nel és 5 éves Anna Maria Agatha nevű leányával érkezett az invalidus állományhoz, ahol a Henny századhoz osztották be őket.⁸¹ *Hans Georg Kalchmann* 55 éves, nőtlen volt, Katzenbergben (Lüneburg) született. 1734. január 4-én kehesség és sebesülés miatt került invalidus állományba a Wallseck gyalogezrednél. Itt a Zott századhoz osztották be.⁸² *Bartholomeo Marigotti* 61 éves volt a szemle idején. Cremonában (Itália) született. 55 éves korában, 1734. július 15-én elgyengülés miatt bocsátották el a Jörger dragonyos ezredtől. Őt gyermekével még az évben özvegyen maradt, az 1 éves Franz nevű fia, a 4 éves Josepha nevű leánya, a 10 éves Andreas nevű fia, a 12 éves Adam Joseph nevű fia és a 13 éves Maria Angela nevű leánya az intézményben kapott elhelyezést. Atyjukkal együtt a Beischlag századhoz osztották be őket.⁸³ *Johann Caspar Richter* 59 éves, nőtlen volt a szemle idején. Cottbuss-ban (Brandenburg) született. Ínszakadása miatt 1738. szeptember 3-án a Fürstenbusch gyalogezredtől bocsátották el. Itt a Novatzky századhoz került.⁸⁴ *Johann Dietrich Hofrichter* 63 éves, nős volt. Grossenhahn-ban (Szászország) született. Kehesség és keresztcsontfájdalom miatt a Lindesheim gyalogezredtől 1737. június 15-én bocsátották el. Feleségével, az akkor 37 éves Anna Sabina Hofrichterin-nel és 10 éves Ludwig nevű fiával érkezett az intézménybe. Őket a Mayrhofer századhoz osztották be.⁸⁵

Külön alcsoportot képeztek a strázsamesterek körében azok, akik ugyan megtarthatták az ezredüknél elért rendfokozatukat, de közatonai beosztásban és ellátásban részesülhettek, s ez sem vált díszére az intézménynek. Sőt volt közöttük egy, akit hat évi itt tartózkodás után, 1740. február 29-én rendfokozatától is megfosztottak: *Fritz Werckmann* 63 éves, nőtlen volt. Ingolstadt-ban (Bajorország) született. 1734. augusztus 15-én rossz hallása miatt a Kulmbach gyalogezredtől bocsátották el. Itt a Novatzky-féle 6. századhoz osztották be.⁸⁶ Ugyancsak ennél a századnál tartották nyilván *Philipp Wappelshamer*-t, aki 53 éves, nőtlen volt, Riedl-ben (Bajorország) született. Tartós betegeskedése miatt 1737. február 6-án az idősb Württemberg dragonyos ezredtől érkezett.⁸⁷ *Anton Ossenbach* 49 éves, nős, Münsterben (Vesztfália) született. Szédülés miatt a Prinz Salzbach vértés ezredtől még 1729. november 1-én érkezett az invalidus állományba, ahol élelmezési altisztként az ezredesi századnál kapott beosztást. Felesége nem volt jelen.⁸⁸ *Hanns Georg Riedl* 65 éves, nőtlen, Landshutban (Bajorország) született. Köszvénye és rossz látása miatt a Livingsten gyalogezredtől 1729. november 1-én bocsátották el.⁸⁹ *Johann Michel Wetzenbach* 71 éves, nőtlen volt, Hetsfeldben (Szászország) született. Elgyengült állapotban a Wurmbrandt gyalogezredtől bocsátották el 1733. november 22-én.⁹⁰ *Johann Heller* 61 éves, nős volt, Störzingben (Tirol) született. Milánóban a Visconti zászlóaljtól bocsátották el elgyengülése miatt 1737. november 11-én. Feleségével, az akkor 52 éves Eva Hellerin-nel érkezett az intézménybe, ahol az ezredesi századhoz kerültek.⁹¹

Ez utóbbi négy strázsamestert tehát a mégis csak rangosabb ezredesi századhoz osztották be. Rajtuk kívül még négy strázsamester szerepel a századnévsorokban: *Bernhard Heiss* 64 éves, nőtlen volt. Filzhoffenben (Bajorország) született. Az Alt-Baden gyalogezrednél szolgált. 1731. november 10-én tartós betegeskedése miatt

80 Uo. f. 58.

81 Uo. f. 87., Spez. f. 18.

82 Uo. f. 110

83 Uo. f. 136., Spez. f. 20.

84 Uo. f. 159.

85 Uo. f. 187., Spez. 20v.

86 Uo. f. 175.

87 Uo. f. 168.

88 Uo. f. 32.

89 Uo. f. 41, 34.

90 Uo. f. 41.

91 Uo. f. 47., Spez. f. 16v

bocsátották el. A főstrázsamesteri századhoz osztották be.⁹² *Mathias Jordan* 52 éves, nős, Hannoverben (Szászország) született. Bal karja bénulása miatt 1736. november 7-én a Dingen gyalogezredtől bocsátották el. Feleségével, az akkor 46 éves *Margaretha Jordanin*-nal érkezett az invalidus állományhoz, a Henny századhoz kerültek.⁹³ *Alexander Valerio* 60 éves, nős, Alexandriában (Munténia) született. Elgyengülése miatt 1738. június 1-én a Kokosov vértés ezredtől érkezett a Pesti Invalidus Ház állományába, ahol a Henny századhoz osztották be.⁹⁴ *Johann Bauer* 59 éves, özvegy, Erdingenben (Bajorország) született. Rossz látása és hallása miatt 1736. szeptember 17-én a Maximilian Starhemberg gyalogezredtől irányították az invalidus állományhoz. A Beischlag századhoz került.⁹⁵ *Martin Tausend* 58 éves, nős, ezredfi (Soldatenkind) 1738. április 17-én érkezett a Dollon dragonyos ezredtől, ahonnan nyílt lábtörés miatt bocsátották el. Vele tartott felesége is, az akkor 53 éves *Barbara Tausendin*.⁹⁶ Őt is a Novatzky századnál helyezték el, csakúgy, mint *Johann Michail Haffnert*, aki Limburgban (Pfalz) született, nős, polgári foglalkozása pék volt. 1737. május 15-én a Savoyai Jenő dragonyos ezredtől bocsátották el derékfájdalmi miatt. Feleségével, az akkor 23 éves *Rosalia Haffnerin*nel érkezett az invalidus állományhoz,⁹⁷ ő maga viszont 57 éves volt.

Lényeges különbségek voltak tehát a strázsamesterek és családjaik körében családi állapot, beosztás, rang, ellátás és életkor tekintetében is. Még ennél is tarkább kép alakul ki, ha a vicestrázsamesterek körét tekintjük át. Itt már csak azokról adunk számot, akik feleséggel és gyermekekkel kerültek nyilvántartásba. *Johann Pressperger* 58 éves, nős, Missburgban (Bajorország) született, a polgári életben sófőzőmester volt. Kehesség miatt 1729. november 1-én a Culmbach gyalogezredtől érkezett az intézménybe feleségével, az akkor 39 éves *Anna Maria Presspergerin*-nel. A főstrázsamesteri századhoz kerültek.⁹⁸ *Elias Scheidhauer* 62 éves, nős, Bohlenben (Frauenstadt mellett) született. Elgyengülése miatt 1734. március 17-én a Harrach gyalogezredtől indították útba. Feleségével, az akkor 56 éves *Anna Catharina Scheidhauerin*nel érkezett az invalidus állományhoz, a Henny századhoz.⁹⁹ *Paul Stangel* 59 éves, nős, Walt-Münichinben (Pfalz) született. Végtagfájdalmi miatt 1734. július 6-án bocsátották el az Alexander Württemberg gyalogezredtől. Feleségével, az akkor 46 éves *Catharina Stangelin*-nel érkezett az intézményhez. A Zott (akkor még Rack) századhoz kerültek.¹⁰⁰ *Johann Endtner* 59 éves, nős, Nördlingenben (Frankónia) született. Keresztesontfájdalmi és rossz hallása miatt bocsátották el 1735. augusztus 29-én a Barmüth gyalogezredtől. Feleségével, az akkor 53 éves *Eva Endtnerin*-nel és 13 éves *Heinrich* nevű fiával érkezett az intézménybe, ahol a Beischlag (korábban Dornhoffer) századhoz osztották be őket.¹⁰¹ *Renobertus Forell* 56 éves, özvegy, Salleniben (Burgundia) született. Végtagfájdalmi miatt 1737. április 25-én a Barmüth gyalogezredtől bocsátották el. 11 éves fiával, *Johann Carl*-lal érkezett az állományhoz, ahol szintén a Beischlag századhoz osztották be őket.¹⁰² *Johann Wiederhoffer* 77 éves, nős, Deutschgüssingenben (Németújvár) született. Időskori gyengeség miatt 1736. január 15-én a Diesbach gyalogezredtől bocsátották el. Felesége *Anna Maria Wiederhofferin* akkor 34 éves volt, fia *Johann Conrad* 17, *Christian* 12 és *Agnes* leánya 3 éves volt. A két idősebb fiú kivételével hármukat a Novatzky századnál he-

92 Uo. f. 65.

93 Uo. f. 97., Spez. f. 18v.

94 Uo. f. 99.

95 Uo. f. 166.

96 Uo. f. 191., Spez. f. 20v.

97 Uo. f. 172., Spez. f. 21r.

98 Uo. f. 59., Spez. f. 17r.

99 Uo. f. 84., Spez. f. 18r.

100 Uo. f. 110., Spez. f. 19r.

101 Uo. f. 136., Spez. f. 20r.

102 Uo. f. 149., Spez. f. 20r.

lyezték el.¹⁰³ *Leonhard Samer* 58 éves, nős, Grossmannsdorfban (Würtzburg) született. Rossz hallása és bénult lába miatt 1737. április 12-én a Wurmbrandt gyalogezredtől indították útba. Feleségével, az akkor 65 éves *Elisabetha Samerin*-nel érkezett az invalidus állományhoz, ahol szintén a Novatzky századnál helyezték el őket.¹⁰⁴ *Jacob Willfahrt* 63 éves, nős, Neubayernben (Pfalz) született. 1738. augusztus 2-án bal lába fájdalma miatt a Pallavicini gyalogezredtől bocsátották el. Feleségével és négy gyermekével együtt érkezett az intézménybe. Felesége akkor 52 éves volt, leánya *Elisabetha* 17, fiai *Jacob* 15, *Adam* 11 és *Sebastian* 8 évesek voltak. Szabályzat szerint a szemle idején már csak *Sebastian* lakhatott bent szüleivel a Pesti Invalidus Házban. Három testvére a korhatár miatt már a városban helyezkedhetett el.¹⁰⁵

Ebben a rangsoportban is tehát 19 fővel kellett számolni, sőt a városban elhelyezkedett családtagok sem szakadhattak el teljesen szüleiktől. Önálló keresetükkel viszont segíthették is őket.

Mind a hét századhoz be volt osztva már néhány év óta egy-egy élelmezési altiszt. Érdekes módon közülük csak egy volt nős, de gyermeke nem volt. *Martin Weiser* 55 éves, Dingslingben (Bajorország) született. Alkati gyengesége miatt bocsátották el a Harrach gyalogezredtől 1735. szeptember 19-én. Feleségével, az akkor 33 éves *Theresia Weiser*innel érkezett az intézménybe. A Zott századhoz osztották be.¹⁰⁶

Századonként 4 tizedes — a 7. századnál csak 2 — teljesített szolgálatot. Közülük ezúttal csak azokat emeljük ki szám szerint, akik feleséggel és jelen lévő gyermekükkel kerültek nyilvántartásba. Az állományon belül hozzájuk tartozott 20 feleség, 10 fiú és 7 leányka. Volt közöttük egy 33 éves hétgyermekes feleség is, *Barbara Strobl*-notin.¹⁰⁷

Minden századnál volt két dobos. Ezek legtöbbje még nőtlen volt. Csak 4 feleség és 1 fiú tartozott ebbe a körbe. Nem így azonban az örvezetők („Gefreiten”) 25 főnyi csoportjában. Közülük is csak a feleséggel és gyermekkel jelen lévőkről adunk számot. 11 feleség, 5 fiú és 4 leányka tartozott hozzájuk. Volt közöttük egy 50 éves feleség, *Anna Catherina Kältnerin*, akinek 5 gyermeke volt. Ezek közül már csak 2 fiú és 1 leányka lakott szüleivel az intézményben. Nővérük és bátyjuk néhány évvel idősebbek voltak, ezért onnan kiköltöztek.¹⁰⁸

Az 1740. évi katonai szemle idején 854 közkatoná adatai kerültek a névsoros nyilvántartásba. A közkatonák nős állapotát csak akkor tüntették fel, ha feleségük is jelen volt az állományban. Így 62 jelenlévő feleségről, 22 leánykáról és 10 fiúról adtak számot. Voltak ezeken kívül olyan hozzátartozó családtagok is, akik koruknál fogva már elhagyták az intézményt: 24 fiú és 17 leány. Jelen esetben csak a nagyobb, nepe-sebb családok közkatonák köréből emelünk ki néhányat, hogy ezzel az elhelyezési és az ellátási, eltartási körülményekre is utaljunk. *Ignaty Hellmeier* 82 éves, nős, Schwiflingben (Bajorország) született. 76 éves korában, 1734. november 12-én érkezett a Pesti Invalidus Házba. A *Khewenhüller* dragonyos ezredtől elgyengült állapota miatt indították útba. Feleségével, az akkor 48 éves *Barbara Hellmeier*innel együtt az ezredesi századhoz osztották be őket. Két leányuk és három fiuk a szemle idejére — 24, 21, 15, 14 és 13 évesek — már meghaladták az előírt korhatárt, azért kiköltöztek a városba.¹⁰⁹ Nem így azonban a 6 tagú *Caspar*-család. *Niclas Caspar* 57 éves, nős közember volt, 4 gyermeke közül hárman — a fél éves *Xaverius*, a 7,5 éves *Joseph* és a 11 éves *Franz* — szüleikkel együtt bent laktak, csak a 18 éves *Jacob* nőtt ki a kor-

103 Uo. f. 161., Spez. f. 20 v.

104 Uo. f. 169., Spez. f. 20 v.

105 Uo. f. 174., Spez. f. 21 r.

106 Uo. f. 110., Spez. f. 19r.

107 Uo. f. 110., Spez. f. 18r.

108 Uo. f. 16v.

109 Uo. f. 43., Spez. f. 16r.

határból. Atyjukat hat évvel ezelőtt, 1734. március 17-én a Harrach gyalogezredtől bocsátották el keheesség miatt. Felesége, Catherina Casparin akkor mindössze 35 éves volt. Őket is az ezredesti századhoz osztották be. Caspar ugyan eredetileg szabó volt, előnyére mégis az intézmény kenyérsütődjében péknek (Pfister) alkalmazták, bizonyára hozzá edződött, megerősödött ehhez a munkához.¹¹⁰

Nyolc tagú család családfője volt *Mathias Jurtner* 60 éves, nős közember. Lands-hutban (Bajorország) született. A Bajor dragonyos ezrednél szolgált. Elnyűtt karja miatt onnan indították útba 1738. április 16-án. Feleségével, az akkor 40 éves Anna Barbara Jurtnerinnel és öt gyermekével érkezett az invalidus állományhoz, ahol a Henny századhoz osztották be őket. Hatodik gyermekük, aki a szemle idején másfél éves volt, már itt született. Két leányuk és két fiuk szüleikkel együtt bent laktak az intézményben. 22 éves fiuk és 18 éves leányuk kiköltözött a városba, ahol iparosoknál vagy polgári háztartásban dolgoztak.¹¹¹

Négygyermekes családfő volt az 54 éves, nős *Wilhelm Hahn* közember. Fürthben (Pfalz) született, polgári foglalkozása szabó volt. A Ferdinand herceg bajor dragonyos ezrednél katonáskodott. Onnan 1735. július 1-én bocsátották el nyavalyatörés (hin-fallende Krankheit) miatt. Feleségével, az akkor 41 éves Walbunga Hahninnal, 15, 9 és 6 éves fiaival, továbbá 2 éves leányával érkezett az invalidus állományhoz. A Zott századhoz osztották be őket. Időközben a család létszáma csökkent, a 20 éves Jacob már kinőtt a korhatárból.¹¹²

Ignath Wagner 55 éves, nős közkatonája is öttagú családjáról gondoskodott. Horstban (Neu-Öttingen mellett) született. A Bajor dragonyos ezrednél teljesített katonai szolgálatot. Onnan megromlott látása miatt 1783. június 27-én bocsátották el. 53 éves feleségével, 15 éves Magdalena, 5 éves Anna Maria és 4 éves Catherina leányaival együtt érkezett az invalidus intézménybe, ahol a Mayrhofer századhoz osztották be őket. Élelmezésük, ellátásuk sok gondot okozhatott.¹¹³

A családtagoknak is igen szorgalmasan kellett dolgozniuk abban a nagycsaládban is, ahol három nemzedék — nagyszülők, szülők és kisgyermek — éltek együtt intézményi keretek között. Ilyen nagycsalád volt a Mauro család. *Hans Peter de Mauro* 83 éves, nős közhuzárt még 74 éves korában elbocsátották a komáromi szabad századtól (Frei-Compagnie) idős korára való hivatkozással. Mauro Komáromban született, végig ott teljesített katonai szolgálatot. Elbocsátásakor felesége, Maria de Maurin még csak 71 éves volt. Két gyermekük: Maria Barbara 33, Joseph Peter 31 éves volt. Mindketten önállóak. Ámde ugyanezen a napon ugyanott küldték invalidus állományba vőjüket, a szintén 33 éves *Philipp Neumann* közkatonát is, mert csak mankón tudott járni. Különben ő is Komáromban született. Felesége az idős Mauro házaspár leánya volt. Nekik három gyermekük született a Pesti Invalidus Házban: Adam 8 éves, Catherina 7 éves és Franz Xaveri 2 éves volt a szemle idején.¹¹⁴ Az irgalmasrendi atyák hét éve tartó lelkészi teendőik alatt 30 esetben végeztek keresztelési szertartást. Így a szülők minden esetben bibliai személyek vagy szentek nevét választották gyermeküknek.

Vesztések az 1740. évi szemle előtti 39 hónapban

Kétségtelenül ez volt a legnehezebb időszak a Pesti Invalidus Ház életében. Nincs ugyan kimutatható nyoma annak, hogy a pestisjárvány tömegméretű lett volna az intézményen belül, de a halálesetek száma valamivel mégis felülmúlta az átlagos

110 Uo. f. 44., Spez. f. 16r.

111 Uo. f. 99., Spez. f. 18v.

112 Uo. f. 123., Spez. f. 19v.

113 Uo. f. 192., Spez. f. 19v.

114 Uo. f. 89., Spez. f. 18r

számot. Mindez az eredmény a rendkívül gondos megelőző és védekező intézkedéseknek, elsősorban az orvosi és beteggondozási ellátásnak, valamint a közösségi egészségi kultúra fejlesztésének és ellenőrzésének köszönhető. Amikor 1738. áprilisában Pestre is híre érkezett, hogy a járvány miatt Csongrád és Arad vármegyékben, továbbá a környező helységeekben vesztegzárat (contumacia) rendeltek el, még a heti vásárokat is betiltották, a városi tanács is megszigorította az ellenőrzést az egész város területén.¹¹⁵

1739. március 10-én Pest város tanácsa helytartótanácsi rendeletre betiltotta a József-napi vásártartást. Május 25-én elrendelte, hogy létesítsenek vesztegzárat úgy, hogy az összefüggő záróláncot (Gränitz-Cordon) alkosson. A kordonban négy helyen állítottak fel egy-egy katonai őrséget, ezekben egyenként 1 tizedes és 5 huszár, máshol 2 huszár és 4 gyalogos szolgált. Szolgálatukat a superintendáns commissarius ellenőrizte és szabályozta a bécsi udvari egészségügyi bizottság (Sanitäts-Commission) előírásai szerint. A kordon négy őrségét a következő helyeken állították fel: 1. a Váci úton, a Rákos patak mentén, 2. a cinkotai országúton, a rákosi vendéglő mellett úgy, hogy a szomszédos keresztúri útra is vigyázott, a 3. az Üllői út végén állomásozott, a 4. a Duna mellett, a Soroksári úton a gubacsi határban.¹¹⁶ Ugyanakkor — mivel a Városi Kórházban (Stadt-Lazareth) napról napra növekedett a pestises betegek száma — valamennyi kórházban elrendelték a zárlatot, így a Pesti Invalidus Ház kórházi részlegében is.¹¹⁷

1739. május 26-án a városi tanács azzal a panasszal állt elő, hogy a pestissel fertőzött Buda hadparancsnoka, gr. Franz Jörger ezredes „nap-nap után átküldi embereit a Váci kapuhoz, sőt az a botrány is megesett, hogy egy tizedes 15 gyalogossal, akik addig a budai pestis-kórházban voltak őrségen, szalmazsákjukkal és egyéb cókókukkal átjöttek Pestre, s mivel az itteni Invalidus Ház parancsnoka és a városi hatóság sem adott nekik szállást, a szalmazsákokat és egyéb holmijukat lerakták a nyílt utca során. Azok a járókelők rémületére most is ott hevernek”. A budai városi tanács is panaszkodott Jörgerre, „mert a hadsereg minden tisztjét beengedi a városba”.¹¹⁸ Ezekben a panaszokban lehetett is valami igazság, hiszen a Pesti Invalidus Ház ötnaponként mindenképpen Budáról hozta át az ellátmányt és a felszerelést a hajóhídon át, a pesti dunaparti rondellánál lévő kikötőbe. Tehát hosszabb időre az intézményt nem is lehetett teljes vesztegzár alá helyezni. A három év folyamán mégis előfordult néhányszor, hogy az intézmény kapuira is kifüggesztették a zárlatról való értesítést. Az őrségek ez esetben csak írásbeli hatósági engedély felmutatása mellett engedélyezték a kapukon való ki- s bejárást. A forgalomnak ez a korlátozása vagy pangása szinte létérdekeiben érintette a személyi állományt, főképpen a városban munkát vállalt feleségeket és gyermekeket.

1740. július 27-én az irgalmasrendi orvosok¹¹⁹ is jelentették, hogy Pest városban megszűnt a járvány. „Nálunk, a kórházi részlegben csak két haláleset fordult elő az elmúlt hónap 20-a óta, sokan meggyógyultak. A P. Confessarius és a P. Chyrurgus, valamint a betegápolók átvészelték a zárlatot. Isten kegyelméből tehát a kiközösítésből ismét megszabadulunk”.¹²⁰ Nyilván az irgalmasrendiek sem vették jó néven a zárlatot, mert külső betegeket nem fogadhattak, gyógyszeráruk forgalma s ezzel jövedelmük is pangott, vagy csökkent.

Lássuk azonban a 39 hónapi veszteség adatait!

115 Budapest Főváros Lt, Intimata A. Lajstromkönyv 1687—1749. f. 1.

116 MOE I. 160. o.

117 BFLt Intimata IV. 1202. a. Pest város tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyve, 11. 1737—1741. f. 246.

118 MOE II. 156. o.

119 KA Inv. 1740. Nr. 320. f. 205—206.

120 Uo. f. 206. „Gott verleihe also gnädiglich dass Wür bald wiederumb von der so harten Spühr und Excommunication von aller Nachbarschaft entlediget werden”.

Halálesetek századonkénti részletezésben

<i>Század</i>	<i>1737-ben 8 hónap</i>	<i>1738-ban 12 hónap</i>	<i>1739-ben 12 hónap</i>	<i>1740-ben 7 hónap</i>	<i>Összesen 39 hónap</i>
<i>Rump szd.</i>	12	16	25	15	68 fő
<i>Schwinger szd.</i>	5	21	23	17	66 fő
<i>Henny szd.</i>	10	15	29	15	69 fő
<i>Zott szd.</i>	11	13	29	6	59 fő
<i>Beischlag szd.</i>	12	15	38	17	82 fő
<i>Novatzky szd.</i>	9	13	28	11	61 fő
<i>Mayrhoffer szd.</i>	4	10	11	10	35 fő
7 századnál:	63	103	183	91	440 fő
Havonta átlag:	7	8,6	15,2	13	11,3 fő

Jelzett időszakunkban különösen sok változás történt a szervezés alatt álló Mayrhoffer századnál, ahová a három év alatt 155 katonára érkezett a különböző császári-királyi ezredektől, de közülük 35 meghalt, 19 pedig megszökött, főként az egészsége-sebb fiatalok közül.

Jól mutatják a fenti szám adatok, hogy a legtöbben 1739-ben veszték el. Lehetne következtetni itt az egyes századok egészségi kultúrájának szintjére is, de a névsoros kimutatások inkább arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyes táborokból már úgy bocsátották el az invalidusokat, hogy az intézményben rajtuk már nem sokat tudtak segíteni. Pl. A Jung Wallis gyalogezredtől csak a Mayrhoffer századhoz 26-an érkeztek, de közülük heten hamarosan meghaltak, öten pedig megszöktek.¹²¹ Más előjellel ugyan, de mégis csak veszteségnek minősültek a szökött katonák, bár számuk éppen 1739-ben volt a legkisebb, havonta csak kettő.

Szökött katonák századonkénti részletezésben

<i>Század</i>	<i>1737-ben 8 hónap</i>	<i>1738-ban 12 hónap</i>	<i>1739-ben 12 hónap</i>	<i>1740-ben 7 hónap</i>	<i>Összesen 39 hónap</i>
<i>Rump szd.</i>	3	5	1	2	11 fő
<i>Schwinger szd.</i>	1	2	2	4	9 fő
<i>Henny szd.</i>	2	7	3	3	15 fő
<i>Zott szd.</i>	3	7	4	—	14 fő
<i>Beischlag szd.</i>	4	2	2	3	11 fő
<i>Novatzky szd.</i>	10	6	7	4	27 fő
<i>Mayrhoffer szd.</i>	6	7	2	4	19 fő
7 századtól:	29	36	21	20	106 fő
Havonta átlag:	3,3	3	1,8	3	2,7 fő

Különösen magas a Novatzky századnál előforduló szökések száma, bár az évek folyamán csökkenő irányt mutat. Talán a rossz bánásmód, az alkalmatlan elhelyezés vagy a gyenge ellenőrzés lehetett ennek az oka. Arról kevésbé lehetett szó, hogy a korábban ugyanazon ezrednél katonáskodók összebeszéltek volna. Igaz, a szököttek közül öten korábban az Onelli gyalogezrednél, ketten a Gyulay gyalogezrednél, ketten pedig a Müffling gyalogezrednél szolgáltak, de a többi 18 szökött katonára más és más ezredtől érkezett: a régebbi Dessewffy huszárezredtől, a Bajor dragonyos ezredtől, a Cordua vértés ezredtől, a Franz Wallis gyalogezredtől, a Fürstenbusch gyalogezredtől, a Heister gyalogezredtől, a Jung Daun gyalogezredtől, az Ogilvi gyalogezredtől, a Pálffy Károly vértés ezredtől, a Pálffy Lipót gyalogezredtől, a Steinwille vértés ezredtől, a Styrum dragonyos ezredtől, a Traun gyalogezredtől, a Wachtendenck gyalog-

121 Uo. f. 202.

ezredtől, a Wallseck gyalogezredtől, a Muschletiz gyalogezredtől, a Wetter gyalogezredtől és a Wolfenbusch gyalogezredtől. Köztük egy huszár volt, az is magyar: Wincze István.¹²²

Hogy ezek a veszteségek még havi átlagokban is igen kemények voltak, igazolhatják, az elkövetkező hónapok jóval kedvezőbb adatai is. Miközben az intézmény személyi állományának létszáma 1132-ről 1165-re emelkedett, az 1740 szeptember havi összesítésből kitűnik, hogy ebben a hónapban már senki sem szökött meg az invalidusok közül, s mindössze hét katona halt meg súlyos betegségben: hárman mellbetegség (morbus pectoralis), ketten hastekerés (morbus iliacus), egy ember halálos láz (febris maligna) és egy vérhányás (vomitus cruentus) miatt.¹²³ A halálesetek száma így megegyezett az 1737. évi havi átlagszámmal. Pedig a betegszobákban fekvő súlyosabb esetek száma ebben a hónapban váratlanul ugrásszerűen megnőtt, kivált a tábori ezredektől újonnan érkezett katonák sokszor súlyos állapota miatt. Közöttük feltehetően lehettek olyanok is, akik pestissel fertőzött helyekről érkeztek. Ebben az időben, szeptember 8-a előtt halt meg Fr. *Godefridus Uibald* irgalmasrendi seborvos atya is hivatása teljesítése közben, s utódául a rendi főhatóságoktól jelzett Fr. *Doctor Neumann* atya még szeptember 20-áig sem érkezett meg.¹²⁴

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az irgalmasrendi orvos — Fr. *Raymund Kappelmann* professus et chyrgurgus — általában igen óvatosan nem nevezte nevén a betegséget, hanem annak csak néhány jellemző tünetét (mellbaj, vérhányás, magas láz stb.) jelezte, jóllehet, fertőzés és daganat esetében tisztában lehetett azok jellegével. Legfőbb céljuk az volt, hogy a fertőzésveszélyt csökkentsék és gyógyszeres kezeléssel gyógyítsanak. Ez a törekvésük igen sok esetben sikerrel járt. Amíg augusztus végén még csak 106 személy volt fekvőbeteg, szeptember folyamán újabb 77 invalidus érkezett a különböző ezredektől. Viszonylag rövid idő alatt 40 beteget sikerült kigyógyítani. Még a 11 mellbajos közül is felgyógyult 4 beteg, a 14 köszvényes közül (arthritis) 5, a 12 anorexiás (ételutalás) közül 7, mindhárom kólikás, a 6 hasmenéses (diarrhaea) közül 3, a 8 hidegleléses (febris intermittens) közül 3 személy gyógyult meg. Összességében a 183 fekvőbeteg közül egy hónap folyamán 40 főt talpra állítani és hatékonyan meggyógyítani nagyon is figyelemre méltó eredmény volt. Nem sikerült viszont ennyi idő alatt sem 6 feleséget és 5 gyermeket — akik szintén valami fertőző betegséget kaphattak a betegápolás vagy a ragályos betegek ruháinak mosása közben — teljesen meggyógyítani.

Egészségügyi helyzet tekintetében még ennél is kedvezőbben alakult a gyógyítás menete a következő év, 1741 szeptemberében, amikor a hónap elején még mindig 105 személy fekvőbetegként szorult orvosi kezelésre, s a hónap folyamán közülük is felgyógyult 23 személy. A súlyosabb betegek közül azonban öten meghaltak: egy ember állandó hideglelés (febris continua), egy személy száraz kórság (phthisis), ketten összetett betegség (morbo complicato), egy pedig rákos daganat (cancro) miatt. Ez a veszteség azonban alacsonyabb volt a korábbi hónapos átlagoknál, főként ha az 1739. évivel vetjük össze.¹²⁵ Így a hónap végén már csak 78 személy maradt a betegszobákban.

122 Uo. f. 179.

123 KA Inv. 1740. Nr. 319. f. 9v—10. Kranken-Rapport pro Mense Septembris 1740. Actum Pest, den letzten Sept. 1740. *Joann Baptist Lohr* Med. Dr. Domus Militaris Invalidorum, Fr. *Florianus Reichler*, S. O. Sancti Joannis Dei Misericordiae professus ac chyrgurgus ibidem. Vö. tanulmányunk 5. sz. mellékletét!

124 KA Inv. 1740. Nr. 319. f. 1. „...unterdessen Gott sei Dank, ist im Haus alles Gesund, und in der Stadt von der Contagion nichts mehr zu hören, womit da dermal im Haus nichts neues zu berichten...”

125 KA Inv. 1741 Nr. 347. f. 3 Kranken-Rapport deren sich in dem Königlichen Pesterischen Militär Invaliden Haus befindlichen Kranken Männer und Blessierten, dann Weiber und Kinder. Pro Mense August 1741. Fr. *Raymund Kappelmann* Ordo Sancti Joannis Dei Professus et Chyrgurgus mp.

Sajnos, történeti szakirodalomunk mind ez ideig alig fordított valami figyelmet az itt vázolt témák kutatására. Ismeretanyag hiányában az Irgalmas Rend itteni tevékenységéről is sok téves adatot közöl pl. *Engländerné*, i. m. 58. o. *Ernyey József*: Szerzetesrendjeink gyógyszerteráái. Pápa, 1932. c. művében még csak meg sem említi a Pesti Invalidus Ház gyógyszerteráát. Magáról az intézményről még *Pogány Frigyes* (szerk.): Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei. Bp., 1959. 231. o. című munkájában azt állítja, hogy az intézmény „eredeti hivatását, rendeltetését tulajdonképpen sohasem töltötte be”. Ugyanitt tévesen és légből kapott rosszhiszeműséggel „katonai ügyefogyottak háza” elnevezéssel illeti az intézményt.

Összegezésül mindenképpen ki kell emelnünk: a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága ezekben a nehezen elviselhető években is igyekezett minden lehetséges feltételt és hatékony eszközt biztosítani a személyi állomány részére, hogy az életben maradtak emberi és kulturált körülmények között élhessenek, vagy épüljenek fel. Ahol ilyen szervezett, de viszonylag zárt közösségben különféle emberek élnek együtt — legyenek azok gyermekek, fiatalok vagy idősek, egészségesek, rokkantak, netán súlyos betegek —, a vezetőség minden tagja nagy felelősséget viselt, az orvosok, a betegápolók, a tisztek és altisztek egyaránt. Erre a közösségért vállalt felelősségtudatra igyekeztünk rámutatni tanulmányunk tartalmának fejtegetése, megfogható és szemléletes tényekkel, adatokkal való megvilágítása során. Az intézmény a maga magas fokú emberbaráti tevékenységével és viszonylag fejlett egészségügyi kultúrájával Pest város viszonylatában is példaként állhatott. Kivált ha *Anton Erhard Martinelli* kiemelkedő tervezetere és nagyszerű építésvezetői tevékenységére, valamint az Irgalmas Rend konventjének, atyáinak kiváló orvosi, gyógyszerészi és önfeláldozó beteggondozási eredményeire utalunk. Sajnos, az idő úgy hozta magával, hogy *Martinelli* nagy terve beruházási nehézségek miatt csak részben valósult meg, s az irgalmasrendieknek is sokkal több temetkezési szertartást kellett végezniök, mint az ifjabb korosztályok körében születési vagy keresztelési ünnepséget. Az osztrák örökösödési háború itt is előrevetette árnyékát.

Betegállomány
a Pesti Invalidus Házban az 1740. szeptember 1-től 30-áig bekövetkezett
változásokkal

<i>A betegség neve</i>	<i>Fekvő beteg</i>		<i>Gyógyult</i>	<i>Meghalt</i>	<i>Betegszobában</i>
	<i>IX. 1.</i>	<i>IX. 30.</i>			
Nephritis — vesebaj	2	—	2	—	— fő
Morbus pectoralis — mellbaj	11	4	4	3	4 fő
Ulcera inveterata — fekély	24	22	2	—	22 fő
Contractura — zsugorodás	3	3	—	—	3 fő
Fistula — sipoly	8	8	—	—	8 fő
Apoplexia — gutaütés	4	4	—	—	4 fő
Vulneratus — sebesült	8	8	—	—	8 fő
Epilepsia — nyavalyatörés	10	10	—	—	10 fő
Stranguria — vizeletzavar	6	3	3	—	3 fő
Maniacus — tébolyult	10	10	—	—	10 fő
Arthritis — köszvény	14	9	5	—	9 fő
Anorexia — étel-utálás	12	5	7	—	5 fő
Colica — hasfájás	3	—	3	—	— fő
Diarrhaea — hasmenés	6	3	3	—	3 fő
Febris maligna — gonosz láz	8	7	—	1	7 fő
Obstructio lienis — lép- baj	10	8	2	—	8 fő
Passio hysterica — hábor- gás	—	—	—	—	— fő
Hypochondria — képzelt beteg	5	5	—	—	5 fő
Hämorrhoides — súlyos erek	7	7	—	—	7 fő
Pleuritis — oldalfájás	4	1	3	—	1 fő
Lithiasis — vesekő	2	2	—	—	2 fő
Dysenteria — vérhas	1	1	—	—	1 fő
Vomitus cruentus — vér- hányás	2	—	1	1	— fő
Angina — torokgyík	1	—	1	—	— fő
Febris intermittens-hideg- láz	8	5	3	—	5 fő
Convulsio — végtágmere- vedés	—	—	—	—	— fő
Hernia — tökösség, sérv	1	1	—	—	1 fő
Hydropicus — vízkórság	1	—	1	—	— fő
Iliacus — hastekerés	2	—	—	2	— fő
Mulieres — asszonyok	6	6	—	—	6 fő
Infantes — gyermekek	5	5	—	—	5 fő
Összesen:	183	137	40	7	137 fő

KA Inv. 1740. Nr. 319. f. 9v—10. Kranken-Rapport pro Mense Septembris 1740. — Johann Baptist Lohr Med. Dr. Domus Militaris Invalidorum, Fr. Florianus Reichler, S. O. Sti Joannis Dei Misericordiae professor ac chryrurgus ibidemque. M. p. —

ТЯЖЁЛЫЕ ВРЕМЕНА В ДОМЕ ИНВАЛИДОВ ПЕШТА В 1730-ЫХ ГОДАХ.

Резюме

Эта статья занимается, до сих пор редко культивированной области истории военной санитарии, именно тем, что Дом Инвалидов Пешта — это благотворительное и санитарное учреждение, что было отечественное церковное учреждение, но находилось под военным контролем дворцовой комиссии зависимой от Венского Военного Совета — в 1730-ых годах на каком уровне мог решить медико-санитарное обслуживание туда направленного личного состава.

Тяжёлой задачей явилось так для военного командования как и для дворцовой комиссии и начальства строительства обеспечение медико-санитарного обслуживания личного состава и учреждения. Трудности получились с того, что дворцовая комиссия непредусмотренно ограничила инвестиционные ассигнования, необходимые к дальнейшей стройке и материальным условиям. Но во время войны, даже во время всенародной эпидемии чумы массово явились на приём инвалиды, уволенные из лагерях, и так размещение и медико-санитарное обслуживание этих солдат стало более трудным и дорогим. Вопреки возникающим трудностям учреждение на высоком уровне отвечало своему назначению, образцово выполняло свои задачи.

Под руководством отличного врача, будайского главного интенданта, *Лоренца Штоккера* в первые годы отцы Ордена монахов Сервитов излечили больных и смотрели за ними. С 1733 г. кроме доктора Штоккера главный врач города Пешт, др. *Францискуе дэ Марко* и отцы, хирурги и ухаживающие за больным Ордена братьев Милосердия выполняли медицинские обязанности. Для них создавалась самостоятельная аптека в Доме Инвалидов Пешта, среди братьев милосердия были и отличные аптекари. Свои задачи они исполняли и в международном отношении образцово.

Особенно достойный внимания усердие и намерение инженера и начальника строительства учреждения, *Антон Эрхарда Мартинелли* в интересах благоустройства города Пешт, в ближайшем Доме Инвалидов Пешта. Одно из его представлений, относящееся к этому приложено при сем в копии. Хотя его великолепный план — повож на Венский Дунай-Канал — остался только на бумаге, внутреннее благоустройство учреждения и постройка канала до Дуная он осуществил. Он старался удовлетворить культурные запросы устройством церкви, резиденции братьев милосердия, аптеки, огромной пекарни, скотобойни, мясной лавки, продовольственного магазина и винной лавки.

Так как учреждение с 1731 до 1745 гг. был землевладельцем района Яскун, население района тоже участвовало в содержании учреждения и в обслуживании личного состава ежегодно 34—35 000 рейнскими форинтами помещичьим налогом. Эта сумма приблизительно покрыла расходы содержания и обслуживания.

В эти тяжёлые годы командование Дома Инвалидов Пешта, конвенторратрев Ордена Милосердия — викарий *П. Эрнестус Хербст*, хирурги *П. Раймунд Каппелманн*, *П. Гродефридус Уйбалд* и *П. Флорианус Реухлер*, врач др. *П. Иоханн Бабтист Лор*, так же начальство строительства старались обеспечить все нужные и эффективные средства для того, чтобы личный состав пережил сравнительно во обстоятельствах и при культурных медикосанитарных обслуживаниях тяжёлые времена. И так несомненно, что учреждение и его больничный отдел так же, как аптека Ордена братьев Милосердия и в эти тяжёлые времена на высоком уровне соответствовали своими призванию и функции.

József Kiss

SCHWERE ZEITEN IM PESTER INVALIDENHAUS
IN DEN 30ER JAHREN DES 18. JAHRHUNDERTS

Resümee

Die Studie befaßt sich mit einem bisher selten behandelten Gebiet der Geschichte des Militärsanitätswesens, namentlich damit, auf welchem Niveau das Pester Invalidenhaus als Wohltätigkeits- und Sanitätsanstalt, die zwar eine ungarische geistliche Stiftung, jedoch der militärischen Verwaltung und Aufsicht der vom Wiener Kriegsrat abhängigen Hofkommission unterstellt war, in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts die medizinische Betreuung und Behandlung des dort eingewiesenen Personalstandes löste.

Es bedeutete sowohl für die Militärkommandantur als auch für die Hofkommission sowie für die Bauleitung eine schwere Aufgabe, die medizinische Betreuung des Personalstandes und die Hygiene der Anstalt zu sichern. Die Schwierigkeiten ergaben sich daraus, daß die Hofkommission die Investitionskosten für den Weiterbau und für die nötigen sachlichen Bedingungen unberechenbar restringierte, während sich aus den Kriegslagern und der Feldarmee entlassene Invaliden in Kriegszeiten und vor allem zur Zeit der landesweit wütenden Pestepidemie massenweise zur Aufnahme in die Anstalt meldeten, und ihre Unterbringung sowie medizinische Betreuung immer kostspieliger und schwerer wurde. Die Anstalt entsprach ihrer ursprünglichen Bestimmung trotz der Schwierigkeiten auf einem hohen Niveau und meisterte beispielhaft ihre beruflichen Aufgaben.

In den ersten Jahren wurden die Patienten unter der Leitung von Med. Univ. *Lorenz Stocker*, dem ausgezeichneten Arzt des Ofener Oberkriegskommissariats, von den Patres des Serviten-Ordens kuriert und gepflegt, später, ab 1733, wurden die medizinischen Aufgaben neben Dr. *Stocker* von Dr. *Franciscus de Marco*, dem Oberarzt der Stadt Pest, und den Patres — Chirurgen und Krankenpflegern — des nunmehr über eine eigene Residenz verfügenden Ordens der Barmherzigen Brüder versehen. Unter den Barmherzigen Brüdern gas es ausgezeichnete Apotheker und im Pester Invalidenhaus wurde für sie eine besondere Apotheke eingerichtet. Ihre Aufgaben meisterten sie auch in internationalem Maßstab beispielhaft.

Anerkennenswert ist auch das eifrige Bemühen von *Anton Erhard Martinelli*, dem international bekannten Baumeister, dem Ingenieur und Bauleiter der Anstalt, um die Kanalisation der Stadt Pest und näher des Pester Invalidenhauses. Die Kopie einer diesbezüglichen Eingabe von ihm schlossen wir unserer Studie bei. Sein großartiger Plan, etwas dem Wiener Donaukanal Ähnliches zu bauen, konnte zwar nicht realisiert werden, aber die innere Infrastruktur der Anstalt und auch den Ausbau des Kanals bis zur Donau hatte er verwirklicht. Er war bestrebt, mit der Errichtung der Kirche, der Residenz und Apotheke der Barmherzigen Brüder, ferner mit einer riesigen Brotbäckerei, eines Schlachthofes, eines Lebensmittel- und Getränkeladens die kultivierten Bedürfnisse zu befriedigen.

Da die Anstalt in den Jahren zwischen 1731 und 1745 Grundherr des Jassen-Kumanischen Distriktes war, trug auch die jassen-kumanische Bevölkerung zur Unterhaltung der Anstalt und des Personalstandes mit ihrer jährlichen grundherrlichen Abgabe von 34 000—35 000 Rheinischen Gulden bei. Die Unterhaltungskosten wurden durch diese Summe annähernd auch gedeckt.

In diesen äußerst schweren Jahren waren die Kommandantur des Pester Invalidenhauses, der Konvent des Ordens der Barmherzigen Brüder — Vikar *P. Ernestus Herbst*, Wundärzte *P. Raymund Kappelman*, *P. Godefridus Uibald* und *P. Florianus Reichler* sowie *P. Dr. Med. Johann Baptist Lohr* — und die Bauleitung bestrebt, alle nötigen und wirksamen Mittel zu sichern, damit der Personalstand die schweren Zeiten unter verhältnismäßig günstigen Umständen und bei kultivierter medizinischer Betreuung und Behandlung übersteht. Der Vikar der Barmherzigen Brüder schloß in seinem Bericht vom 17. Oktober 1740 folgendes ein: „Berichte gehorsamst wie das hier zu Pest, dem Allerhöchsten sei Dank, das Malum Contagionis gänzlich nachgelassen... dass wir bald wiederum von der so harten Stöhr und Excommunication von aller Nachbarschaft entlediget werden“. — Es steht also außer Zweifel, daß die Anstalt und ihr „Lazareth-Theil“ ihrer Berufung und Bestimmung auch in den schweren Zeiten auf einem hohen Niveau gerecht geworden waren.